

Försoning, erkännande och inklusion

Perspektiv på försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och samerna

Utgångspunkter

Som kyrka erkänner vi att vi har del i den skuld som ligger kvar från det förgångna. Vi ber om förlåtelse för det som vi tänkt och gjort fel och för det som vi försummat. Den försoning vi söker är att vi nu gemensamt kan bära dessa svåra erfarenheter och gå vidare i ömsesidig kärlek, respekt och tillit. Symboliskt får vi nu lägga våra stenar vid korset i koret och visar genom denna vår vandring att vi vill vara med och gemensamt utmärka en framtida gemensam vandringsled, en försoningens väg i Jesu namn.¹

Vid en försoningsgudstjänst i Undersåkers kyrka den 25 mars 2001 bad biskopen Karl-Johan Tyrberg den bön om förlåtelse som citeras ovan. Denna försoningsgudstjänst var den första i sitt slag och Tyrbergs offentliga ursäkt var ett viktigt och symboliskt moment i den försoningsprocess mellan Svenska kyrkan och samerna som hade påbörjats kring 1990. Nu har tjugofem år gått sedan de första initiativen till ett försoningsarbete togs. Under denna tid har en rad åtgärder

1 *Rapport från Sägastallamat, en konferens om samerna och Svenska kyrkan, i Kiruna den 11–13 oktober 2011* (2012), <www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=899745>, 5/9 2015, s. 50.

vidtagits från kyrkans sida för att åstadkomma en förändrad relation till den samiska befolkningen.²

Föreliggande artikel belyser försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och samerna ur ett kyrkohistoriskt perspektiv. Syftet är att skapa en fördjupad förståelse av kyrkliga försoningsprocesser genom att undersöka deras historiska rottrådar och relatera den specifika försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och samerna till teorier om historiebruk, kollektivt minne, religiös inklusion och erkännandeprocesser.³

- 2 Denna artikel är en reviderad version av Carola Nordbäck, ”En försoningens väg i Jesu namn: Perspektiv på Svenska kyrkans försoningsarbete”, i Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi 1–2* (Skellefteå 2016). Försoningsprocessen beskrivs av Karl-Johan Tyrberg i ”Försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och samerna: Initiativ och insatser 1990–2012” i Lindmark & Sundström (2016) och i Karl-Johan Tyrberg, ”Försoning som en väg mot en gemensam framtid: Ett perspektiv på Svenska kyrkan”, i Tore Johnsen & Line M. Skum (red.), *Erkjenne fortid – forme framtid: Inspill til kirkelig forsoningsarbeid i Sápmi* (Stamsund 2013). Se även Daniel Lindmark, ”Samiska röster ur kyrkohistorien – vad har de att säga i dag?” i Kim Groop & Birgitta Sarelin (red.), *Historiska perspektiv på kyrka och väckelse: Festskrift till Ingvar Dahlbacka på 60-årsdagen* (Helsingfors 2013); Daniel Lindmark, ”Sanningen ska göra er fria: Kyrkan, samerna och historien”, i Lars Söderholm (red.), *Religion: Konflikt och försoning* (Lund 2015); Daniel Lindmark, ”Historiebruk i retrospektiva praktiker: historikers bidrag till försoning”, i Daniel Lindmark (red.), *Gränsöverskridande kyrkohistoria: de språkliga minoriteterna på Nordkalotten* (Umeå 2016); Bo Lundmark, ”O må vi vakna upp: Samerna, Svenska kyrkan och frikyrkorna under 1900-talet”, *Kyrkohistorisk årskrift* (2011) s. 66ff.
- 3 Angående inklusion och erkännande, se Axel Honneth, *Erkännande. Praktisk-filosofiska studier* (Göteborg 2003). Om teologi, Svenska kyrkan och erkännande, se Johanna Gustafsson Lundberg, *Medlem 2010: en teologisk kommentar* (Uppsala 2012); Ola Sigurdson, *Det postsekulära tillståndet: religion, modernitet, politik* (Göteborg 2009) s. 309–316.

Artikeln består av tre delar. I den första delen diskuteras försoningspraktiker som historiskt fenomen. I analyser av försoningsprocesser betonas ofta att de är en ny företeelse.⁴ Jag vill i denna artikel snarare peka på de kyrkliga försoningsprocessernas långa förhistoria. Detta sker genom nedslag i kyrkohistorisk och teologisk forskning. Hur har kyrkan iscensatt och praktiserat kollektiv försoning? Hur hänger försoning och inklusion samman?

Den andra delen av artikeln utgörs av en diskussion kring olika sätt att förstå försoning och försoningsprocesser. Den relaterar både till aktuella teologiska tolkningar och till forskning om historisk skuld och kollektivt minne. Här synliggörs en förändrad syn på försoningsbegreppet inom Svenska kyrkan och jag beskriver även de konsekvenser som en förändrad försoningsteologi inneburit för kyrkans självbild.

I artikelns tredje del genomför jag en analys av Svenska kyrkans sätt att beskriva och uppfatta sitt försoningsarbete genom att göra nedslag i sådana texter där företrädare för kyrkan uttalar sig om försoningsprocessen. Via dessa nedslag nås den aktuella diskursen samtidigt som förhållningssätt, tendenser och viktiga teman illustreras och problematiseras. Avslutningsvis diskuterar jag försoningsprocessens relation till olika former av historiebruk, tolkningen av skuld och offerskap samt försoningens, inklusionens och erkännandets teologiska dimensioner.

Det föreligger tyvärr få publicerade texter eller policydokument där Svenska kyrkan sammanfattar och beskriver sin syn på försoningsprocessen i relation till samerna, vad som är försoningsprocessens egentliga mål och konkreta innehåll. En central text är utredningen *Samiska frågor i Svenska kyrkan* (SKU 2006:1). Den behandlar dock försoningsprocessen relativt översiktligt, men ger goda bakgrundsbeskrivningar. Det övriga material som jag har använt i min

4 Se t.ex. Pierre Hazan, *Judging war, judging history: Behind truth and reconciliation* (Stanford 2010). Det finns dock också exempel på forskning där man lagt ett historiskt perspektiv. Se exempelvis Jon Elster, *Closing the books. Transitional justice in historical perspective* (Cambridge 2004).

analys är tal, predikningar och artiklar samt sådant material som har framställts och offentliggjorts i samband med att försoningsprocessen pågått. Även kyrkomöteshandlingar har utgjort underlag för analysen. För att kunna jämföra den samiska försoningsprocessen med annat kyrkligt försoningsarbete har jag också studerat policydokument som rör fredsarbete och mission framställt av olika internationella organisationer såsom Kyrkornas världsråd, Lutherska världsförbundet och Europeiska kyrkokonferensen.

Svenska kyrkan och samerna

En viktig del av försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och samerna har handlat om att försöka förstå vad som egentligen har hänt i det förflutna. Processen har därmed inneburit att kyrkan tagit initiativ till historiska undersökningar och lyssnat till samers berättelser om sina erfarenheter. Därefter har kyrkan erkänt sin skuld i det förtryck som samer har utsatts för i Sverige. Dessa moment – en själv-rannsakande tillbakablick och en bön om förlåtelse – återfanns också i den försoningsgudstjänst som nämnts. Innan biskop Tyrberg formulerade sin bön gav han en översiktlig historisk beskrivning av Svenska kyrkans agerande mot den samiska befolkningen i Sverige. Han sade att Svenska kyrkans relationer till den samiska befolkningen ofta präglats av ”brist på tillit, öppenhet och respekt”. Svenska kyrkan har, menade Tyrberg, ”bidragit till att fördomar om samiskt liv bevarats och därmed förstärkt människors utsatthet”. Dessutom har Svenska kyrkan brustit i sitt ansvar att visa på det kristna budskapet om alla människors lika värde. Kyrkan har istället ofta blundat för att samer ringaktats och diskriminerats i samhället. Tyrberg betonade även att människor måste få uttrycka sin tro på sitt modersmål och med det egna kulturella symbolspråket. Inte heller detta behov har Svenska kyrkan respekterat. Istället har samiska symboler hindrats från att användas i kyrkans gudstjänster. Kyrkan har dessutom på olika sätt bidragit till att många samer förlorat kontakten med sitt eget språk.

Sammantaget kan sägas att kyrkan försummat sin uppgift i relation till den samiska befolkningen ”att visa på rätt, rättfärdighet, barmhärtighet och nästankärlighet i ett gemensamt ansvar för allas möjlighet att arbeta och leva”.⁵

De historiska villkor som Tyrberg beskrev är exempel på att Svenska kyrkan har bidragit till den samhälleliga exkludering som vidmakthållits genom att samernas språk och kultur har ringaktats och marginaliserats. Det har således också pågått en form av religiös exkludering. Tyrbergs beskrivning av de historiska förhållandena bekräftas av historieforskningen. Det senaste bidraget till vår kunskap om dessa förhållanden är den omfattande vitbok som utkom 2016 och ut som finansierats av Svenska kyrkan. Den bär titeln *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi*. Redaktörer är Daniel Lindmark och Olle Sundström. I ett stort antal vetenskapliga artiklar blir såväl försoningsprocessen som de historiska förhållandena mellan Svenska kyrkan och samerna belysta. Där bekräftas och fördjupas den beskrivning av Svenska kyrkans delaktighet i förtryck och diskriminering som Tyrberg formulerade år 2001. Omfattningen av det kyrkliga deltagandet har snarast varit större än vad som tidigare framkommit.⁶ Detta framgår även i boken *”När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och jag har ännu inte kommit tillbaka”*: minnesbilder från samernas skoltid (2016). Redaktörer för denna bok är Kaisa Huuva och Ellacarin Blind. Den innehåller skildringar av hur samer upplevde nomadskolor och arbetsstugor – centrala delar av det utbildningssystem som skapades för samerna vid 1900-talets början. Utformningen av detta utbildningssystem var en del av statens förtryck av samer. Eftersom kyrkan hade stort inflytande över dessa

5 *Rapport från Sägastallamat, en konferens om samerna och Svenska kyrkan* (2012) s. 50.

6 Lindmark & Sundström (2016). Se även Kaisa Huuva & Ellacarin Blind (red.), *”När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och jag har ännu inte kommit tillbaka”*: minnesbilder från samernas skoltid (Stockholm 2016).

institutioner är insamlandet av samiska berättelser och dokumenteringen av de villkor som rådde en viktig del av försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och samerna.⁷

Sådan social och religiös exkludering som beskrivs av Tyrberg kan få djupgående följder för de grupper som utsätts för den exkluderande behandlingen. Jag vill särskilt peka på vad det kan innebära för människors självbild när en grupp i samhället ges lägre status och exkluderas på liknande sätt. Individens självaktning, självrespekt och självtillit är till stor del effekter av sociala processer. Människors identitet är avhängig av, som filosofen Axel Honneth uttrycker det, ”uppbyggandet av en praktisk självrelation, som från första stund är hänvisad till hjälp och bejakande från andra människor”.⁸ Intersubjektivitet är på så sätt en grundläggande aspekt av människans moraliska livsform. Det innebär att människor – såväl enskilda individer som grupper – utvecklar en positiv självuppfattning och en känsla av tillhörighet med hjälp av sin omgivning. Detta sker via erkännandeprocesser av olika slag. Grundläggande erkännande av en individs rättigheter och samhällelig inkludering går således hand i hand. Social och kulturell exkludering handlar däremot om att grupper eller enskilda individer inte erbjuds de former av grundläggande erkännande som krävs för att kunna utveckla tillhörighet, självrespekt och självtillit.

Den pågående försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och samerna handlar därmed om att erkänna dessa historiska mönster, ta avstånd från dem och samtidigt utveckla nya och inkluderande praktiker. I denna process ingår olika aspekter av erkännande. Det handlar för Svenska kyrkans del om att erkänna sin delaktighet i det historiska – och delvis kvardröjande – förtrycket av samerna i Sverige. Det handlar också om att kyrkan, på basis av detta förtryck, erkänner sin

7 Huuva & Blind (2016).

8 Jfr Honneth (2003) s. 103f. För en kritik av Honneth och fördjupande perspektiv på erkännandebegreppet, se Rebekka A. Klein, *Sociality as the human condition: anthropology in economic, philosophical and theological perspective* (Leiden 2011) s. 206–226.

del i den moraliska kränkning som det inneburit för samerna att förvägras erkännande som fullvärdiga samhälls- och kyrkomedlemmar. Det handlar slutligen om att kyrkan, i ord och handling, erbjuder det grundläggande erkännande som tidigare uteblivit.⁹

De kyrkliga försoningspraktikernas historiska rottrådar

I biskop Tyrbergs bön formulerades en önskan att uppnå försoning. Där fanns en förhoppning om att tillit skulle växa på nytt och gemenskap återupprättas. Hur kan Tyrbergs offentliga bekännelse av skuld, hans bön om förlåtelse och hans önskan om försoning och gottgörelse tolkas ur ett historiskt perspektiv? Hur har kyrkan tidigare förhållit sig till mellanmännsliga försoningsprocesser? Trots den sistnämnda frågans stora relevans är den i det närmaste utforskad. Försoning har förvisso varit ett centralt begrepp inom dogmatiken och den teologihistoriska forskningen.¹⁰ Men försoning som mellanmännslig praktik har sällan berörts inom kyrkohistoria och praktisk teologi. Däremot har sådan forskning som undersökt bikt, syndabekännelse, bannlysning, avlösning och skriftermål indirekt anknutit till frågan.¹¹

9 Jfr Honneth (2003) s. 97–103.

10 Hjalmar Lindroth, *Försoningen: En dogmhistorisk och systematisk undersökning* (Uppsala 1935); Gustaf Aulén, *Den kristna försoningstanken: Huvudtyper och brytningar: Olaus-Petri-föreläsningar hållna vid Uppsala universitet* (Stockholm 1930); Ernst Newman, *Den waldenströmska försoningsläran i historisk belysning* (Stockholm 1932); Lars Holmberg, *Den lidande guden: En studie om försoningens mysterium* (Göteborg 1994); Sofia Camnerin, *Försoningens mellanrum: En analys av Daphne Hampsons och Rita Nakashima Brocks teologiska tolkningar* (Uppsala 2008).

11 Sven Hedenberg, *Bikt och avlösning* (Luleå 1941); Hans-Göran Karlsson, *Förlåtelse från Gud: Studier till förståelsen av syndabekännelse och avlösning* (Lund 1979); Bertil Werkström, *Bekännelse och avlösning: En typologisk undersökning av Luthers, Thurneysens och Buchmans biktuppfattningar* (Lund 1963); Bengt Hallgren, *Kyrkotuktsfrågan: En systematisk studie av kyrkotukten i svensk frikyrklighet och hos Martin Luther* (Lund 1963).

Genom att relatera till denna forskning ämnar jag följa de nutida försoningspraktikernas historiska rottrådar och därigenom skapa en fördjupad förståelse av vår tids sätt att iscensätta försoning i kyrkliga sammanhang.

Begreppet *försoning* är centralt inom kristendomen. Evangelierna har genom historien tolkats som en berättelse om försoning och nåd, återupprättelse och rättfärdiggörelse. De olika försoningsläror som formulerats har utgått från tolkningar av evangeliernas beskrivning av Jesus liv, död och uppståndelse. Berättelsen har relaterats till den hebreiska bibelns skapelse- och syndafallsberättelser och de har tillsammans tolkats som en allmängiltig skildring av människans ofullkomlighet, hennes förbrytelse mot Gud och den, genom Jesu död, uppkomna försoningen och förlåtelsen. Denna kristna metaberättelse om försoning utmynnar dessutom – genom tron på Jesu uppståndelse – i ett löfte om evigt liv.¹²

Det teologiska samtalet har således präglats av en diskussion om vad för slags försoning det handlat om, på vilka grunder den skett samt vem som egentligen försonats med vem. De olika tolkningarna av Jesu död och lidande har ofta stått mot varandra och varit föremål för teologiska strider och kyrklig splittring. De har också varit utgångspunkt för en ständigt pågående teologisk utveckling.¹³

För att kunna fördjupa förståelsen av försoning talar teologer ibland om två aspekter av denna process. Det är dels vertikal försoning (mellan Gud och människa), dels horisontell/social försoning (mellan

12 John W. De Gruchy, *Reconciliation: Restoring justice* (London 2002) s. 44–76; José Comblin, ”The theme of reconciliation and theology in Latin America”, i Iain S. MacLean (red.), *Reconciliation: Nations and churches in Latin America* (Aldershot 2006) s. 135–170.

13 Jfr Sofia Camnerin & Arne Fritzon, *Försoning behövs* (Stockholm 2012) s. 18. Ett viktigt bidrag i detta samtal utgörs av de olika bidragen i Carl-Reinhold Bräkenhielm & Göran Möller (red.), *Tala om försoning: Reflektioner över ett centralt tema i kristen teologi* (Stockholm 2015).

människor).¹⁴ Social försoning kan också indelas i försoning mellan enskilda individer, försoning mellan individ och en grupp, samt försoning mellan grupper.¹⁵ Denna indelning är relevant för artikelns perspektiv på försoning som praktik och process.

Med hjälp av begreppen horisontell och vertikal synliggörs att även om försoning varit en central del av den kristna kyrkans centrala budskap, har social försoning spelat en mer undanskymd roll genom kyrkohistorien. Det är den vertikala försoningen som stått i fokus, såväl dogmatiskt som liturgiskt. Den sociala/horisontella försoningen har inte artikulterats på samma sätt.

Teologer har således oavbrutet producerat tolkningar av den vertikala försoningens förutsättningar, betydelse och konsekvenser. Denna historia är en del av den kristna kyrkans centrala teman. Men jag är främst intresserad av de religiösa praktiker som varit avsedda att iscensätta försoning. Sådana kristna försoningspraktiker har existerat mycket länge. De kom bland annat till uttryck inom ramen för det som tidigare har kallats kyrkotukt.

Kyrkotukt och försoning

Under kristendomens första århundraden utvecklades en kyrkotukt som syftade till att bemöta syndare, de som avvek från den påbjudna livsstilen och läran, och föra dem tillbaka till den kristna gemenskapen. Under tidig medeltid fortgick utvecklingen genom att syndare fick bekänna sina handlingar offentligt. Därefter skedde en

14 Robert Schreiter, *The distinctive characteristics of Christian reconciliation*, Catholic Peacebuilding Network, <<http://cpn.nd.edu/topics-in-catholic-peacebuilding/reconciliation/the-distinctive-characteristics-of-christian-reconciliation/>>, 28/8 2015.

15 Tore Johnsen, "Menneskers arbeid eller Guds gave? En teologisk drøfting av forsoning med henblikk på forsoningsprosesser i Sápmi", i Tore Johnsen & Line M. Skum (red.) *Erkjenne fortid – forme framtid: Innspill til kirkelig forsoningsarbeid i Sápmi* (Stamsund 2013) s. 13–32.

exkommunicering (uteslutning) av syndaren som i sin tur påbörjade en botgöring. Botgöringstiden avslutades med avlösning, återupptagande i församlingen och förnyad nattvardsgemenskap. Det sista momentet – återupptagandet i församlingen – kallades *reconciatio* (försoning).¹⁶

I den romersk-katolska kyrkan vidareutvecklades detta till en offentlig botpraktik som kom att bilda botens – eller försoningens – sakrament. Det bestod av fyra moment: *contritio* (ånger), *confessio* (bekännelse), *satisfactio* (gottgörelse) och *absolutio* (avlösning/tillgivande av syndernas förlåtelse). Slutpunkten för botpraktiken var således förlåtelse och försoning.¹⁷

Under 500-talet utvecklades dessutom bikten som en viktig del av botpraktiken. Det utgjorde en enskild syndabekännelse inför en präst som efterföljdes av en avlösning. Detta blev vanligare och under 900-talet blev det allt mer etablerat för kristna att bikta sig före varje kommunion. Det var dock först under 1200-talet som bikten kom att bli ett betydelsefullt sakrament. Den blev ett krav inför nattvardsgång och därmed en förutsättning för att kunna delta i det kristna livet. Bikten och avlösningen ansågs medföra en rening från synd.¹⁸

Dessa försoningspraktiker kom att få en central kyrkohistorisk betydelse. Botens sakrament utgjorde en av de främsta konfliktfrågorna i samband med reformationen. Martin Luther ifrågasatte exempelvis i sina 95 teser från 1517 hur botgöring, bikt och avlösning hanterades.¹⁹ Den efterföljande teologiska konflikten kring botsakramentet bidrog till splittringen av den romersk-katolska kyrkan.²⁰

16 Karlsson (1979) s. 113–117; Bertil Nilsson, ”Att tillhöra den kristna gemenskapen – eller inte: Aspekter på kyrkotukt och utanförskap i kyrkohistorien”, i Eva Reimers & Susanne Lindström (red.), *Blott i det öppna: Kyrkorna och kärlekens olika vägar* (Stockholm 2000) s. 24–47.

17 Karlsson (1979) s. 116f.

18 Karlsson (1979) s. 111–117; Hedenberg (1941) s. 24–27; Comblin (2006) s. 154ff.

19 Se vidare Ingemar Öberg, *Himmelrikets nycklar och kyrklig bot i Luthers teologi 1517–1537* (Uppsala 1970) s. 4f; Karlsson (1979) s. 118ff.

De framväxande protestantiska kyrkorna utvecklade följaktligen nya sätt att hantera försoning. Synen på exempelvis avlatens, biktens och botgöringens funktion för den vertikala försoningen förändrades radikalt. Betoningen av försoning och bot som sakrament försvann. Gudstjänsternas utformning och de religiösa försoningspraktikerna omvandlades. I Sverige försvann exempelvis det obligatoriska biktinstitutet och avlatshanteringen. Istället utvecklades under 1600-talet det allmänna skriftermålet såsom nattvardsförberedelse vilket innehöll de inslag av syndabekännelse, bot, avlösning och förlåtelse som den tidigare kyrkotukten inbegripit. Som ett uttryck för den lutherska kyrkans pedagogiska ambitioner fick också skriftermålet ett ökat inslag av kunskapskontroll. Katekesen kom därför att bli utgångspunkt för en del av skriftermålets syfte och innehåll. Dessutom utvecklades en form av uppenbart skriftermål som användes i samband med kyrkotukten. Syndare fick då bekänna sin synd offentligt för att i nästa skede kunna återupptas i församlingsgemenskapen. Den enskilda bikt som tidigare varit så betydelsefull kallades hemligt (ibland enskilt) skriftermål och försvann nästan helt.²¹

Den romersk-katolska kyrkans botsakrament hade alltså upplösts inom den lutherska kyrkan i Sverige men inslagen av ånger, bekännelse, gottgörelse och förlåtelse som präglade botsakramentet var fortfarande närvarande och centrala. Från att ha bildat ett eget sakrament blev inslagen i stället en del av förberedelsen inför nattvarden och fick därmed en starkare koppling till detta sakrament.

Det är det allmänna och det uppenbara skriftermålet som främst är intressant i samband med en analys av de nutida försoningsprocessernas

- 20 För en diskussion om den katolska kyrkans förändrade syn på försoning med fokus på Latinamerika, se Comblin (2006). Maclean (2006) s. 135–170.
- 21 Karlsson (1979) s. 133ff., 163–171; Edvard Rodhe, *Svenskt gudstjänstliv: Historisk belysning av den svenska kyrkohandboken* (Stockholm 1923) s. 312–326; Yngve Brilioth, *Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv* (Uppsala 1926) s. 213–216, 444ff, 459ff.

historiska rottrådar. Det framgår också att det uppenbara skriftermålet utgjorde en integrerad del av samhällets sociala konfliktbearbetning. Under tidigmodern tid hade de teologiska tolkningarna av försoningsläran stort inflytande över de förhärskande rättstraditionerna.²² Teologin erbjöd ett språk för försoning och kyrkan tillhandahöll praktiker för detta. Dessa praktiker har ofta föregåtts av rättslig prövning och utgjort en del av det samhälleliga rättssystemets hantering av brott.

Kyrkans straff- och rättstänkande utgjorde således ett viktigt incitament för den samhälleliga maktutövningen under tidigmodern tid. Men samtidigt kom också påverkan från motsatt håll genom att den teologiska diskursen delvis präglades av metaforer och begrepp hämtade från rättsskipningens arena. Det nära förhållandet mellan kyrka och statsmakt som präglade 1600-talet bidrog förmodligen även till att Gud ofta beskrevs som domare och kyrkan betonade begrepp som rättvisa, lag, skuld och straff. Den rättsliga och den teologiska diskursen var sammantvinnade.²³

Kyrkotuktens syfte var att bidra till återupprättade relationer – såväl vertikalt som horisontellt. Det var kyrkans sätt att bearbeta sociala konflikter och överträdelser mot de föreskrifter som återfanns i budorden. Dessa innehöll olika företeelser, exempelvis skriftermål, syndabekännelse och avlösning, vars avsikt var att främja såväl vertikal som horisontell försoning. När en församlingsmedlem hade begått ett brott och därigenom förverkat sin delaktighet i församlingen ålades denne att undergå så kallad *kyrkoplikt* för att på nytt inlemmas i församlingens gemenskap. Denna bestod i att brottslingen ”erkände sin skuld, betygade sin ånger deröfver, bad Gud och församlingen om tillgift samt utlofvade bot och bättring, hvarefter presten tillsade honom

22 Jan Sundin, *För Gud, staten och folket: Brotts och rättsskipning i Sverige 1600–1840* (Stockholm 1992).

23 Jfr Brilioth (1926) s. 461ff.

förlåtelse”.²⁴ Detta kunde ske offentligt i samband med en gudstjänst eller enskilt i sakristian. Kyrkoplikten var således tänkt att fungera som en kollektiv försöningsakt.

Ett tydligt exempel på kyrkans ambition att bidra till horisontell försöning går att finna i 1686 års kyrkolag:

Predikanterne skola esomoftast lära och förmana sine åhörare, at fly allehanda twist och trätör, och beflijta sig om wänligheet och och christelig kiärleek, samt försönligheet med theras nästa, under rättandes them, huru nödigt thet är, för den som will wijsa en sann boot och bättring, sedan han hafwer brutit sin nästa emot, och med ord eller giärning, tilfogat honom skada, til hans heder, hälsa, lijf och wälfärd, at han erkänner sin synd, afbeder then samma, hoos honom som skadan lijdit hafwer, och så mycket möjligest är, honom til fredz ställer och försönar.²⁵

Citatet är hämtat från kyrkolagens elfte kapitel som behandlar nattvarden och hur nattvardsgästerna ska förbereda sig inför sitt deltagande. Ett inslag i dessa förberedelser var att människor som hade pågående konflikter med varandra skulle försönas. De centrala delarna av kyrkotukten och kyrkoplikten handlade således om ånger, bekännelse, bot, bättring och förlåtelse. För den obotfärdige syndare som vägrade att ångra sitt brott utlystes bannet – avskiljandet i olika grader från församlingen – som ett synligt tecken på den brustna gemenskapen. Om en sådan person ändrade inställning och valde att med ånger bekänna sin synd, kunde denne förlätas och på nytt upptas i

24 *Nordisk familjebok: Konversationslexikon och realencyklopedi innehållande upplysningar och förklaringar om märkliga namn, föremål och begrepp*, Nionde bandet (Stockholm 1885), <<http://runeberg.org/nfai/>>, 4/4 2015. Kyrkoplikten kom dock att fungera som ett skamstraff. Den världsliga rätten hade möjlighet att utdöma kyrkoplikt ända fram till 1855. Den försvann inte ur lagstiftningen förrän 1918. Se Nilsson (2000) s. 42ff.

25 *1686 års kyrkolag* (Stockholm 1936) s. 33.

församlingen. Gemenskapen med Gud och församlingen var därmed återupprättad.²⁶

Det bibelställe som låg till grund för detta sätt att utöva kyrkotukt och som har kommit att utgöra en form av allmänkyrklig modell för kristna kyrkotukten är Matt. 18:15–17:

Om din broder har gjort dig någon orätt, så gå och ställ honom till svars i enrum. Lyssnar han på dig har du vunnit tillbaka din broder. Men om han inte vill lyssna, ta då med dig en eller två till, för på två eller tre vittnesmål skall varje sak avgöras. Om han vägrar lyssna på dem, så tala om det för församlingen. Vill han inte lyssna på församlingen heller, betrakta honom då som en hedning eller en tullindrivare.

Denna kyrkotukt har i rättshistorisk och kyrkohistorisk forskning ofta tolkats som ett tvångsredskap och disciplineringsinstrument där kyrkan agerade som en del av statsmakten i syfte att skapa social kontroll. Jag ifrågasätter inte en sådan tolkning. Min ambition är endast att synliggöra att den process som fanns inkapslad i denna kyrkotukt hade inslag som påminner om dagens försoningsprocesser.²⁷

26 Om bannlysningen, se Nilsson (2000) s. 24–46.

27 Sundin (1992); Linda Oja har även pekat på att källäget styrtd tidigare forskning om kyrkodisciplin mot en betoning av den straffande sidan, dvs kyrkotuktens slutsteg. De tidigare stegen av ömsesidig förmaning för att upprätthålla gemenskapen har därför blivit underbetonad, se Linda Oja, ”God enighet, sämja och kärlek uti landet’: Den religiösa lagstiftningen och ambitionen att göra goda kristna av stormaktstidens svenskar”, i Torkel Jansson & Torbjörn Eng (red.), *Stat – kyrka – samhälle: Den stormaktstida samhällsordningen i Sverige och Östersjöprovinserna* (Stockholm 2000) s. 50f. Göran Malmstedt har även betonat vikten av endräkt i församlingen, och att många präster angav frånvaro från nattvardsbordet med skäl att någon förvägrats bli försonad, se Göran Malmstedt, *Bondetro och kyrkoro: Religiös mentalitet i stormaktstidens Sverige* (Lund 2002). Om kyrkotukten som praktik under tidigmodern tid, se Urban Claesson, *Kris och kristnande:*

Under 1800-talet skedde en successiv sekularisering av rättsskipningen och straffrätten. Filosofen Joakim Molander har beskrivit hur denna sekularisering samtidigt innebar att försoningstanken successivt reducerades inom straffrätten. Det fängelsesystem som växte fram var enligt Molander inte avsett att hantera människors "existentiella behov av upprättelse, botgöring och försoning".²⁸ Det finns också sådant som tyder på att den teologiska diskursen, liksom de kyrkliga praktikerna, i större utsträckning kom att fokusera på den vertikala försoningen än den horisontella. Detta speglas även i att kyrkotuktens kollektiva och gemenskapsbyggande praktiker omvandlades under 1900-talet.

Kyrkotukten baserades således på föreställningar som har likheter med de centrala aspekterna av vår tids syn på social försoning. Det handlade om att reparera och läka brustna relationer. I kyrkotuktens fall rörde det i första hand relationen till Gud och i andra hand relationen till medmänniskorna. De försoningspraktiker som beskrivits ovan kan liknas vid ett rollspel eller en ritual där syndaren uttryckte ånger, avgav en bekännelse samt visade sig villig att göra bot och bättring. Den andra parten visade sig beredd att ta upp relationen på nytt. Detta var de omistliga delarna av försoningen – om någon föll bort blev försoningen omöjlig. Dessa försoningspraktiker innehöll en specifik kombination av förhållningssätt riktade mot både det förflutna, mot nuet och mot framtiden. Det handlade inledningsvis om att den som begått en handling som behövde sonas måste förhålla sig till det förflutna genom bekännelse och ånger. Den skyldige skulle formulera en acceptabel skildring av det som skett. För att försoningen skulle kunna ske måste förövarens ånger utgå från en bekännelse som korresponderade med församlingens förförståelse.

Olof Ekmans kamp för kristendomens återupprättande vid Stora Kopparberget 1689–1713: Pietism, program och praktik (Göteborg 2015).

28 Tage Kurtén & Joakim Molander (red.), *Homo moralis: Människan och rättssambället* (Lund 2005) s. 136.

Försoningsprocesser igår och idag

Det har framgått ovan att man kan skönja ett vertikalt och ett socialt försoningsmönster som både påminner om och avviker från de försoningspraktiker som idag växer fram i kyrkliga sammanhang. För att kunna vidareutveckla denna jämförelse övergår jag nu till att diskutera vår egen tids bekännelser, ånger och försoningsmönster.

Den bön om förlåtelse som biskop Tyrberg läste upp i samband med försoningsgudstjänsten den 25 mars 2001 kan relateras till ett fenomen som blivit vida spritt över världen. Vi lever just nu, menar forskare, i "the age of apology". Uttrycket syftar på att vår tid är fylld av offentliga ursäkter – exempelvis då representanter för statsmakter, institutioner och kyrkor ber om förlåtelse för sina övergrepp mot civilbefolkningen i det egna landet eller i andra länder som ett led i en kollektiv försoningsprocess.²⁹

Man kan följaktligen iakttä ett nyvaknat intresse för kollektiv försoning. I den teologiska diskursen har försoning dock aldrig förlorat sin aktualitet. Jag syftar i stället på den betydelse som försoningsbegreppet fått de senaste tjugofem åren inom politik och internationell rätt samt inom freds- och konfliktforskning. Inom dessa sekulära kontexter formuleras tolkningar av försoningsprocessernas innehåll, funktion och syfte.³⁰ Försoning är således ett begrepp som idag används i en rad olika kontexter – i såväl kyrkliga som sekulära

29 Mark Gibney (red.), *The age of apology: Facing up to the past* (Philadelphia 2008); Melissa Nobles, *The politics of official apologies* (Cambridge 2008); Janna Thompson, *Taking responsibility for the past: Reparation and historical justice* (Cambridge 2002); Elazar Barkan & Alexander Karn (red.), *Taking wrongs seriously: apologies and reconciliation* (Stanford 2006).

30 Priscilla B. Hayner, *Unspeakable truths: Transitional justice and the challenge of truth commissions* (London 2011); Kjell-Åke Nordquist, "Vems sanning? Vems försoning? Om försoning som politiskt begrepp", i Hanna Stenström (red.), *På spaning: Från Svenska kyrkans forskardagar 2009* (Stockholm 2010) s. 167–190. För en historisk analys av liknande processer, se Elster (2004).

sammanhang. Dessutom utvecklas hela tiden nya försoningspraktiker. Ett exempel på en relativt ny praktik är medling vid brott och olika former av sociala konflikter.³¹

Den förändring som skett handlar om att det har utvecklats såväl begrepp som metoder för att restaurera mellanmänskliga relationer.³² Föreställningar om försoning har migrerat från den teologiska kontexten och i samband med detta har de även sekulariserats. Men de uppfattningar om försoningsprocesser som återfinns inom exempelvis freds- och konfliktforskning har trots detta stora likheter med sådana tankar om försoning som återfinns i den teologiska diskussionen.³³

Det nära historiska sambandet mellan rättslig och teologisk diskurs som beskrivits i det historiska avsnittet ovan kan således också iakttas i de nutida försoningsprocesserna. Begreppet försoning har förflyttats från teologin till en sekulär politisk konfliktlösningsarena och är i dag i fokus för en rad olika studier och praktiker som tar sin utgångspunkt i så kallad transitionell rättvisa och restorativ rättvisa (kallas även ibland reparativ rättvisa).³⁴

Begreppet transitionell rättvisa formulerades i början av 1990-talet och syftar på hur samhällen försöker skapa stabilitet och återuppbygga ömsesidigt förtroende mellan parter där relationer brustit och befolkningen tvingats uppleva olika typer av övergrepp.³⁵ Begreppet syftar

31 Heidi Jokinen, *Medling vid brott: En begreppslig analys av en konfliktlösningsmetod i en senmodern tid* (Åbo 2011); James Dignan, *Understanding victims and restorative justice* (Maidenhead 2005).

32 Elster (2004).

33 Jfr Maclean (2006) s. 26ff.

34 Paul Gready, *The era of transitional justice: The aftermath of the truth and reconciliation commission in South Africa and beyond* (New York 2011); Nordquist (2010) s. 167–190; Daniel Bar-Tal, "Nature of reconciliation", i *A conference on truth, justice and reconciliation, Stockholm, Sweden, 23–24 April 2002: Proceedings*, (Stockholm 2002) s. 18–23.

35 Hazan (2010) s. 8. Det var juridikprofessorn Ruti Teitel som formulerade uttrycket första gången och det skedde 1992.

på själva övergången från ett tillstånd av övergrepp, diktatur eller liknande till ett demokratiskt och stabilt samhälle präglad av ömsesidigt förtroende. Ett exempel på sådana åtgärder är de sanningskommissioner som har tillsatts efter att befolkningen i olika länder har genomlevt svåra trauman i form av folkmord, krigsförbrytelser etc. I en kartläggning av Priscilla B. Hayner från 2011 beskrivs över 40 sannings- och försoningskommissioner från olika delar av världen. Dessa kommissioner har utgjort inslag i olika försoningsprocesser som pågått mellan 1974 och 2009. Gemensamt för samtliga dessa kommissioner är att de varit temporära institutioner vid sidan av det övriga rättssystemet och har syftat till att klargöra vad som skett i det förflutna. Dessutom kan sådana kommissioner ge förslag på reformer, peka på olika typer av gottgörelse för offren och klargöra ansvarsfrågor för olika övergrepp. Däremot har kommissionerna endast ett begränsat rättsligt mandat – de kan exempelvis inte utdöma straff.³⁶ De fyller dock en viktig funktion vid sidan av det rättsliga systemets hantering genom att de fokuserar på offrens erfarenheter och söker efter förståelse av förtryckets karaktär främst genom att låta människor vittna och berätta om vad som skett med dem.³⁷

Sannings- och försoningskommissioner är ofta startpunkten för olika åtgärder som syftar till gottgörelse för offrens räkning. Sådana åtgärder som syftar till att upprätta och värna offren benämns *restorativ rättvisa*. Det handlar bland annat om åtgärder som fokuserar på offrens behov att få berätta sin historia samt att erhålla gottgörelse och erkännande. Sanningskommissionerna är därmed också ett uttryck för restorativ rättvisa där offrens behov av upprättelse står i fokus. Ett viktigt syfte är att bidra till läkning och helande för de drabbade. Detta sätt att fokusera på offren innebär också att förövaren dels måste ta på sig ansvaret för sin gärning, dels förväntas ändra attityd och förhållningssätt gentemot den drabbade. Denna rättvisefilosofi fokuserar

36 Hayner (2011) s. 19ff.

37 Hayner (2011) s. 13f.

på att byggandet av ny tillit genom bland annat erkännande, ansvarstagande och förändrade handlingsmönster. Försoning och upprättelse är målet för processen.³⁸ Restorativt tänkande skiljer sig därmed från det retributiva rättstänkande som vanligtvis är i fokus för den samhälleliga rättsskipningen. Det sistnämnda innebär i stället en fokusering på att ett straff utdöms för den som begått ett brott. Ju allvarligare brottet är, desto hårdare blir straffet. Det är den retributiva rättvisans logik.³⁹

En försoningsprocess innebär enligt det synsätt som vuxit fram att en part som förbrutit sig mot en annan part successivt återskapar den brutna tillit och det förtroende som förlorats bland de människor som blivit offer för kränkningarna genom att exempelvis lyssna på offren, erkänna sina förbrytelser, be om förlåtelse och försöka gottgöra de drabbade på olika sätt. Begreppet försoningsprocess syftar således både på ett mål och själva processen som leder fram mot detta mål. Målet är att återskapa stabila och förtroendefulla relationer. Försoningsprocessen är själva vägen dit.⁴⁰

Beskrivningen ovan ger en teoretisk bild av sannings- och försoningskommissioner. Men hur är det i praktiken – leder verkligen försoningskommissioner till försoning, gottgörelse, sanning och återupprättad gemenskap? Detta är en omfattande och komplex fråga. Priscilla B. Hayner skriver i sin rapport att det är omöjligt att ge ett entydigt svar på den. Det finns forskning som pekar på att försoningskommissioner i värsta fall både kan späda på konflikter och åstadkomma nya kränkningar. Men det finns också motsatta observationer

38 Dignan (2005).

39 Margaret Urban Walker, *What is reparative justice?* (Milwaukee 2010) s. 9ff; Elizabeth Kiss, "Moral ambition within and beyond political constraints: Reflections on restorative justice", i Robert I. Rotberg & Dennis Thompson (red.), *The morality of truth commissions* (Princeton 2000) s. 68–98.

40 David Bloomfield, Teresa Barnes & Luc Huyse (red.), *Reconciliation after violent conflict: A handbook* (Stockholm 2003) s. 12.

som visar att det är möjligt för kommissioner att åstadkomma mycket positiva resultat både vad gäller att återupprätta offren och att bidra till en försoning.⁴¹ Hayners slutsats blir att ”if done well, however, and if given the necessary resources and support, a truth commission can change how a country understands and accepts its past, and through that, if it’s lucky, help to fundamentally shape its future”.⁴²

Hayner pekar också på att försoning tar tid. Försoning är ingen enskild händelse utan en process som kan ta flera decennier. Det dröjer följaktligen länge innan det går att utvärdera en försoningsprocess. Dessutom bör man skilja mellan försoning på olika nivåer, exempelvis på individuell respektive nationell nivå. Det kan ske en nationell försoning samtidigt som många människor inte själva upplever att de försonas. Även på lokal nivå kan försoning ske utan att samtliga inblandade upplever en individuell försoning. Förlåtelse, läkning och försoning är djupt personliga processer vars hastighet och innehåll varierar mellan olika individer. Det innebär att deltagande i en försoningskommission kan vara en väg mot försoning för en individ, men inte fungera på samma sätt för andra. Men en generell iakttagelse är att många människor inte är beredda att börja tala om försoning förrän de har fått veta vad som egentligen har hänt i det förflutna.⁴³

Vilka kriterier krävs för att man ska kunna tala om att en försoning har skett? Hayner diskuterar denna fråga och betonar i samband med detta historieskrivningens betydelse. Om det offentliga samtalet präglas av olika existerande versioner av det förflutna, av anklagelser, förnekande och motanklagelser så finns fortfarande en lång väg att vandra mot försoning. En central del av försoningen handlar således om att kunna formulera en förståelse av det som skett och som båda parterna kan acceptera. Hayner skriver att ”there are some facts that are fundamental enough that broad acceptance of their truth is

41 Hayner (2011) s. 25f., 120–209.

42 Hayner (2011) s. 233.

43 Hayner (2011) s. 182f.

necessary before real reconciliation can take place”.⁴⁴ Men Hayner betonar samtidigt att det givetvis inte räcker att processa det förflutna. Det krävs också att förtrycket har upphört, att den nya gemenskapen får fastare form, exempelvis genom samverkans- och utvecklingsprojekt av olika slag, samt att den förtryckande parten konkret arbetar för att motverka orättvisor och diskriminering.⁴⁵

Svenska kyrkan – i försoningens tjänst

Försoningsprocesser har kommit att bli ett sätt för många länder – och kyrkor – som bär på en kolonial historisk skuld gentemot urfolk att försöka upprätta nya relationer till de folkgrupper som förtryckts.⁴⁶ I arbetet med att stärka urfolkens rättigheter har de nationella kyrkorna haft en viktig uppgift eftersom de dels har bidragit till det förtryck som urfolk har utsatts för i olika länder, dels har spelat en viktig roll i dekolonialiseringen i dessa länder när försoningsarbetet har påbörjats. Även Svenska kyrkan har tagit intryck av globala kyrkliga förändringsprocesser och politiska rörelser som dels verkat för att stärka urfolkens rättigheter, dels arbetat för att initiera försoningsprocesser mellan de institutioner som deltagit i den tidigare koloniala politiken och de urfolk som drabbats.⁴⁷ Exempelvis har det försoningsarbete som pågått i Norge utgjort en viktig inspirationskälla.⁴⁸

44 Hayner (2011) s. 189.

45 Hayner (2011) s. 189f.

46 Megan Shore, *Religion and conflict resolution: Christianity and South Africa's truth and reconciliation commission* (Farnham 2009); MacLean (2006).

47 Malgosia Fitzmaurice, "The new developments regarding the Saami peoples of the north", *International journal on minority and group rights* 16:1 (2009) s. 67–156.

48 Jfr Mattias Haglund, "Samisk kyrka? En studie av försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och samerna, med jämförande utblickar mot Norge", masteruppsats vid Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet (2003), <<http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOID=4250432&fileOID=4250433>>, 3/3 2014.

Arbetet med urfolksfrågor har således pågått parallellt i en rad kyrkor över världen de senaste 15–20 åren. Denna idéspidningsprocess mellan olika kyrkor är en viktig nyckel till förståelsen av försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och samerna. En annan viktig inspirationskälla för det växande kyrkliga intresset för horisontella försoningsprocesser var den sydafrikanska sanning- och försoningskommissionen som upprättades 1995. I denna kommission spelade landets protestantiska kyrkor en stor roll, både när det gällde initiativet till kommissionen och dess utförande. Ärkebiskop Desmond Tutu var ordförande och ett flertal av kommissionärerna var teologer.⁴⁹

De internationella kyrkliga organisationerna har, som nämnades ovan, samtidigt bidragit till framväxten av ett alltmer välutvecklat socialt försoningstänkande. Såväl Lutherska världsförbundet som Kyrkornas världsråd har tagit upp och drivit frågor kring försoning och försoningsprocesser. Redan vid 1990-talets början initierades sådant arbete inom dessa organisationer och medlemskyrkorna uppmanades att ta ansvar för sina relationer till urbefolkningar i de egna regionerna.⁵⁰

Den kyrkliga självförståelse som genomsyrar försoningsarbetet med urfolkens rättigheter var omöjlig för tre–fyra decennier sedan. Begreppet försoning ingick då som en naturlig del av den teologiska vokabulären – men med andra konnotationer än vad det nu har erhållit. Då fanns helt enkelt inte den försoningsdiskurs som man nu på ett naturligt sätt utgår från.⁵¹

Svenska kyrkans sätt att uppfatta försoning och bedriva försoningsprocesser har således, enligt min tolkning, påverkats av det

49 Maclean (2006) s. 20ff. Även kyrkornas världsråds dåvarande generalsekreterare E. Castro hade föreslagit en kommission.

50 Samiska frågor i Svenska kyrkan (SKU 2006:1), s. 105; Tyrberg (2013) s. 164f.

51 Herbert C. Kelman, "Reconciliation from a social-psychological perspective", i Arie Nadler, Thomas Malloy & Jeffrey D. Fisher (red.). *The social psychology of intergroup reconciliation* (New York 2008) s. 15–32.

tänkande kring försoning som utvecklats inom den politiska sfären. Försoningsbegreppet har därigenom kommit i retur. I samband med detta har en förskjutning skett från vertikal till social försoning. Här åskådliggörs en process där begrepp och praktiker rör sig mellan teologiska och sekulära diskurser. I rörelsen mellan dessa diskurser följer ett betydelseinnehåll med begreppet som befruktar det mottagande sammanhanget. Hur ser då det försoningsbegrepp ut som ligger till grund för den aktuella försoningsprocessen med samerna? Vilken kyrkosyn leder detta försoningsbegrepp fram till?

För att kunna svara på denna fråga måste jag ta min utgångspunkt i de förändrade försoningspraktiker som under tidigmodern tid pågick inom ramen för det som kallats kyrkotukt. Som biblisk utgångspunkt för dessa praktiker användes som sades ovan Matt. 18:15–17. Detta bibelställe är dock inte lika aktuellt i diskussioner av nutida försoningspraktiker. Svenska kyrkan sammankopplar inte heller försoningsbegreppet eller försoningspraktikerna med begreppet kyrkotukt. När vertikal och social försoning diskuteras hänvisas istället ofta till 2 Kor. 5:18–20:⁵²

Allt detta har sitt upphov i Gud, som har försonat oss med sig genom Kristus och ställt mig i försoningens tjänst. Ty Gud försonade hela världen med sig genom Kristus: han ställde inte människorna till

52 Se exempelvis rapporten från Kyrkornas världsråd, *Overcoming violence: The ecumenical decade 2001–2010* (Genève 2011), Rapport från Kyrkornas världsråd, <<http://www.overcomingviolence.org/fileadmin/dov/files/OvercomingViolence.pdf>>, 29/8 2015; *I försoningens tjänst: Tankar om sanning, rättvisa, fred, barmhärtighet*, Svenska kyrkan (Uppsala 2007) s. 30, 46, 56; Robert Odén & Olle Kristenson (red.), *Tillsammans för livet: Mission och evangelisation i en värld i förändring* (Bromma 2013) s. 14; Robert Schreiter, *The distinctive characteristics of Christian reconciliation*, Catholic Peacebuilding Network, <<http://cpn.nd.edu/topics-in-catholic-peacebuilding/reconciliation/the-distinctive-characteristics-of-christian-reconciliation/>>, 28/8 2015.

svars för deras överträdelser, och han anförtrodde mig budskapet om denna försoning. Jag är alltså Kristi sändebud, och Gud manar er genom mig. Jag ber er på Kristi vägnar: låt försona er med Gud.

Ur detta bibelcitat hämtas inspiration till en försonings- och kyrkosyn som utgår från tanken att kyrkan utgör en såväl vertikal som social försoningsarena och de konflikter som ska försonas handlar om att olika former av samhälleligt förtryck, orättvisor, kränkningar och övergrepp. Försoning blir därmed själva utgångspunkten för kyrkans verksamhet.

Ett exempel på hur försoningsbegreppet förstås och förklaras idag återfinns i skriften *Iförsoningens tjänst: Tankar om sanning, rättvisa, fred och barmhärtighet* (2007). Denna skrift är ett fördjupningsmaterial om försoning som Svenska kyrkans nationella nivå har utvecklat och är ett exempel på den ovan beskrivna förändringen av försoningsbegreppet som skett de senaste decennierna. Mats Hermansson skriver där om hur Svenska kyrkans uppgift kan beskrivas i termer av försoning:

Kyrkan finns inte till för sin egen skull, utan som en gemenskap sänd av Gud i världen med uppdraget att i ord och handling visa på evangeliet om Guds befriande kärlek i Jesus Kristus. Kyrkan ska upprätta tecken på Guds rike genom att visa på vägar till försoning och upprättelse för människor i relation till Gud, till varandra och till hela skapelsen. Det har alltid varit uppgiften.⁵³

Den försoning som kyrkan ska verka för handlar om vertikal och social försoning men också försoning i relation till skapelsen. En annan av författarna i denna skrift, Roland Persson, ger följande beskrivning av vad det konkret innebär att stå i försoningens tjänst:

53 *Iförsoningens tjänst* ... (2007) s. 42.

Att stå i försoningens tjänst innebär alltid att proklamera och förverkliga försoningen mellan Gud och människor. Men när vi i dag beskriver kyrkans roll i Guds mission till världen finns försoningen med också på ett annat sätt. Vi finner det angeläget att bidra till försoning mellan olika folk och människor. Det kan gälla södra Afrika eller Israel-Palestina eller t o m fred och försoning mellan folk av olika religion. Det har blivit naturligt och nödvändigt att se också denna verksamhet som att stå i försoningens tjänst. Också där handlar det om att förverkliga Guds vilja. Försoningen mellan människor är en naturlig konsekvens av Kristi försoningsverk och av hans undervisning.⁵⁴

Ett av de fält där försoningsbegreppet fått särskilt stor betydelse är missionen. I en skrift från Svenska kyrkan med titeln *Mission. Förvandling, försoning, upprättelse* (2009) framgår detta med stor tydlighet. Försoning betraktas där som en av missionens tre dimensioner tillsammans med förvandling och upprättelse. Dokumentet är en förkortad version av Lutherska världsförbundets dokument *Mission in context: Transformation, reconciliation, empowerment* (2004). Skrifter med liknande innehåll har också producerats av Kyrkornas världsråd.⁵⁵

Dessa skrifter innehåller mycket starka skrivningar om försoning som ett centralt inslag i mission.⁵⁶ I *Mission: Förvandling, försoning,*

54 *I försoningens tjänst ...* (2007) s. 47.

55 Se exempelvis Odén & Kristenson (2013).

56 Se exempelvis följande reflektionsdokument kring mission från Kyrkornas världsråd inför världsmissionskonferensen i Aten 2005, *Mission as ministry of reconciliation: Preparatory paper No 10* (2005), Kyrkornas världsråd, <<https://www.oikoumene.org/en/resources/documents/other-meetings/mission-and-evangelism/preparatory-paper-10-mission-as-ministry-of-reconciliation>>, 14/8 2015. Jfr Robert J. Schreiter, "Reconciliation and healing as a new paradigm for mission", *International review of mission* 94:372 (2005) s. 74–83 s. 74–83. <<https://www.oikoumene.org/en/resources/documents/other-meetings/mission-and-evangelism/preparatory-paper-10-mission-as-ministry-of-reconciliation>>, 14/8 2015. Jfr

upprättelse (2009) kan man exempelvis läsa följande:

Den grundläggande sidan av försoningen är att upprätta förhållandet mellan Gud och människan. Men eftersom kyrkan är ett sändebud för försoning, en fredsstiftare, har den också fått till uppgift att upprätta fredlig samexistens i medmänskliga relationer. Den som får uppleva försoning i sitt liv har lättare att vidga denna försoning till andra mänskliga relationer; inom en familj, med andra grupper, i samhället eller mellan olika länder. Befrielse och försoning hör ihop. Kyrkans uppdrag är att befria både den förtryckta och förtryckaren. Befrielse utan tanke på försoning motverkar sitt eget syfte. Försoning utan befrielse är orealistisk och kan inte bli mer än en tanke.⁵⁷

I citatet ovan framgår hur försoningsbegreppet uttolkas av Lutherska världsförbundet. Här framgår hur den vertikala försoningen betraktas som utgångspunkt för den sociala. Den mellanmänskliga försoningen utgår från en återupprättad relation mellan Gud och människa. Detta innebär att kyrkans arbete i försoningens tjänst har en internationell räckvidd. I den missionsteologiska skriften *Mission i kontext* står följande:

Robert J. Schreiter & Knud Jørgensen (red.), *Mission as ministry of reconciliation* (Oxford 2013).

- 57 Pelle Söderbäck (red.), *Mission: Förvandling, försoning, upprättelse* (Uppsala 2009) s. 14, även tillgänglig på <<https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=578654>>, 15/10 2014. Jfr *Mission in context: Transformation, reconciliation, empowerment: An LWF contribution to the understanding and practice of mission*, Lutheran World Federation (Genève 2004), <<https://www.lutheranworld.org/content/resource-mission-context-transformation-reconciliation-empowerment>>, 30/8 2015; *Mission i kontext: Förvandling, försoning, upprättelse: Ett bidrag från Lutherska världsförbundet till förståelsen och utövandet av missionsuppdraget* (Uppsala 2007), även tillgänglig på <<https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=578644>>, 28/8 2015.

Kyrkans uppdrag för försoning sträcker sig även till det internationella området. Också i vår tid lever många länder fortfarande under tidigare århundradens nedärvda förtryck och orättvisor. Länder som kämpade under kolonialismen lider nu av fattigdom som orsakas av den nyliberala ekonomi som drivs fram av den ekonomiska globaliseringen. Sådana farliga strukturer och system borde inte få sista ordet i en värld där Gud har brutit dödens slutgiltiga makt. Kyrkans uppdrag på uppståndelsens väg är att göra befrielse och försoning möjlig både för de förtryckta och för förtryckarna.[...] För att nå försoning och befrielse fordras rättvisa och upprättelse både på nationell och internationell nivå för att offren för orättvisa och förtryck ska återfå sin mänskliga värdighet. Genom denna befriande försoning och försonande befrielse påbörjar kyrkan en förvandlingsprocess, som föregriper alltings slutliga försoning i Guds eskatologiska rike.⁵⁸

Detta fokus på social försoning visar på en internationell trend i form av ett ökat kyrkligt intresse för att bidra till att läka politiska, sociala, ekonomiska och även ekologiska konflikter. De internationella ekumeniska organisationerna som exempelvis Kyrkornas världsråd och det Lutherska världsförbundet har således sannolikt spelat en stor roll för de senaste decenniernas starka betoning av medlemsskyrkornas arbete för mellanmänsklig försoning. Ett avgörande steg var exempelvis att de tre stora internationella ekumeniska rörelserna, Kyrkornas världsråd, Lutherska världsförbundet och Reformerta kyrkornas världssallians, på olika sätt tog aktivt avstånd från apartheid och rasism under 1980-talet och på så sätt både bistod medlemskyrkorna och satte ökad press på de nationella makthavarna.⁵⁹

Ytterligare en ekumenisk aktör är Europeiska kyrkokonferensen. Det är en gemenskap bestående av såväl katolska som ortodoxa

58 *Mission i kontext ...* (2007) s. 19.

59 Maclean (2006) s. 32f.

och protestantiska medlemskyrkor. Även denna organisation har haft mellanmänsklig försoning som centralt tema vid sina möten.⁶⁰

De ekumeniska organisationerna har sålunda utgjort en arena för internationellt freds- och försoningsarbete på ett övergripande plan. Där har exempelvis kyrkorna kunnat lyfta upp frågor som härrör ur de nationella kontexterna till ytterligare en nivå.⁶¹ Ett exempel på detta arbete är att Kyrkornas världsråd utlyste 2000-talets första decennium som ”The decade to overcome violence: Churches seeking reconciliation and peace 2001–2010”. Utlysningen var ett resultat av att man vid Kyrkornas världsråds möte 1998 i Harare, Zimbabwe, beslutade att medlemskyrkorna skulle gå in i ett fördjupat arbete kring freds- och försoningsfrågor. Kyrkorna bjöds in att teologiskt reflektera över hur ett aktivt freds- och försoningsarbete kan förstås och motiveras teologiskt och kyrkohistoriskt.⁶² I den slutrapport som Kyrkornas världsråd presenterade 2011 står att decenniet utmynnat i en rad olika försoningsprojekt och åtgärder för fred. Man hade följt Paulus uppmaning i 2 Kor. 5 och blivit ”ambassadors of reconciliation”.⁶³

60 Det skedde 1997 i Graz och 2003 i Trondheim. Rüdiger Noll & Stefan Vesper (red.), *Reconciliation: Gift of God and source of new life: Documents from the second European assembly* (Graz 1998); Keith, Clements, ”Ecumenism and the new paradigm of healing”, *The ecumenical review* 55:3 (2003) s. 256–263.

61 Se även *Overcoming violence ...* (2011) s. 9.

62 Reflektionsdokument från Kyrkornas världsråd, *Nurturing peace, overcoming violence: In the way of Christ for the sake of the world: An invitation to a process of theological study and reflection on peace, justice and reconciliation during the decade to overcome violence: Churches seeking peace and reconciliation 2001–2010*, <<https://www.oikoumene.org/en/resources/documents/commissions/faith-and-order/x-other-documents-from-conferences-and-meetings/theological-reflection-on-peace/nurturing-peace-overcoming-violence-in-the-way-of-christ-for-the-sake-of-the-world>>, 28/8 2015.

63 *Overcoming violence ...* (2011) s. 8.

Denna ökade betoning av försoning, fred, befrielse av förtryck och upprättelse av de förtryckta kan beskrivas som aspekter av en förändrad ecklesiologi (kyrkosyn). Detta sätt att uppfatta försoning har likheter med äldre synsätt men är samtidigt präglad av en genomgripande förändring. Både fredssträvandena och solidariteten med fattiga, förtryckta och utsatta människor samt kritiken mot den världsliga makten har förekommit tidigare. Men de har utgjort delar av en ideologi där lojalitet mot de samhällsliga ordningarna präglat kyrkans föreställningsvärld mycket starkt. En sådan lojalitet och identifikation med de statsbärande maktapparaterna kan inte skönjas i dessa dokument. Dessutom präglas skrifterna av en självkritisk hållning och en kritisk syn på rådande ekonomiska förhållanden. Detta illustrerar ett nytt sätt att uppfatta kyrkornas missionerande uppgift där försoning utgör en central aspekt av missionsuppdraget.⁶⁴

Försoning som kulturell minnesprocess

Försoningsprocesser handlar om att återställa mellanmännsliga relationer som har brutit. Det är ett försök att bygga förståelse och tillit. En central del av vår tids försoningsprocesser handlar om att bearbeta det förflutna. Ett samhälles sätt att bearbeta det förflutna efter samhällsliga konflikter och övergrepp är centralt för dess framtida utveckling. Detta hävdar åtminstone Desmond Tutu, ordförande för den sydafrikanska sannings- och försoningskommissionen, som skriver att ”experience worldwide shows that if you do not deal with a dark past such as ours, effectively look the beast in the eye, that beast is not going to lie down quietly; it is going as sure as anything, to come back and haunt you horrendously.”⁶⁵

64 Odén & Kristenson (2013) s. 6. Jfr Schreiter & Jørgensen (red.) (2013). Denna förändrade syn på mission och försoning får också konsekvenser för synen på diakoni. Se Kjell Nordstokke (red.), *Diakonia in context: Transformation, reconciliation, empowerment* (Genève 2009).

65 Maclean (2006) s. 27.

Förutom sökandet efter den historiska sanningen innehåller försoningsprocesser också andra inslag. Det kan handla om att formell rättvisa skipas, att offentliga ursäkter formuleras, att olika former av gottgörelser genomförs och att de båda parterna erkänner varandras existens och likaberättigande.⁶⁶

En försoning är därmed både riktad mot det förflutna, mot nuet och mot framtiden. Den tar sin utgångspunkt i det förflutna i den bemärkelsen att försoning alltid handlar om något som har skett. Försoningsprocesser kan således betraktas som en form av minnespraktik – ett förlopp där det kollektiva minnet omförhandlas i syfte att förändra nuet och påverka framtiden. Ett exempel på detta är bekännelsen. Ett annat exempel är axlandet av skuld. Ytterligare ett tillbakablickande inslag handlar om ånger. Det handlar om att kunna se konsekvenserna av en handling – att ta på sig ansvaret och formulera en önskan om att handlingen inte hade genomförts. Den ånger som krävs för en försoning handlar också om att ångra av rätt skäl. Det handlar om att inte förneka de skador som handlingen orsakat andra. Ett annat exempel på försoningsprocessens minnesbearbetande inslag är dess inslag av självvald glömska – en önskan om att släppa taget om de oförrätter som begåtts i det förflutna och lämna det bakom sig.⁶⁷

Även om bearbetningen av det förflutna står i centrum för själva försoningsprocessen är dock nuet och framtiden i fokus när den initieras. Försoningen tar alltid sin utgångspunkt i en aktuell situation där de oförrätter som begåtts står i vägen och plågar den ena eller båda parterna. Dess framtidsaspekt handlar om offrens önskan om att se en avsikt hos förövaren om att denne ämnar gottgöra offren och en vilja att i framtiden inte begå liknande övergrepp.

66 Jfr Valerie Rosoux, "Reconciliation as a peace-building process: Scope and limits", i Jacob Bercovitch, Viktor Aleksandrovich Kremenyuk & William I. Zartman (red.), *The SAGE handbook of conflict resolution* (Los Angeles 2009) s. 543–563.

67 Jfr David Bloomfield, Teresa Barnes & Luc Huyse, *Reconciliation after violent conflict: a handbook*, *International IDEA* (Stockholm 2003) s. 30.

Hur går denna bearbetning av det förflutna till? I boken *Reconciliation after violent conflict: A handbook* (2003) står exempelvis att

... a divided society can only build its shared future out of its divided past. It is not possible to forget the past and start completely fresh as if nothing had happened. Indeed, the motivation for building a future is precisely to ensure that the past does not return – and so a clear understanding of, and a coming to terms with, that past is the very best way to guarantee it will not come back to haunt a society. The past must be addressed in order to reach the future. Reconciliation, if it is designed and implemented in a genuine and meaningful way, is the means to do that.⁶⁸

I handboken ges en beskrivning av innehållet i försoningsprocesser och hur de kan gå till. Fyra viktiga aspekter lyfts fram. Dessa handlar om *healing*, *restorative justice*, *truth-telling* och *reparation*. De innehåller inslag som syftar till att förstå och förhålla sig till det förflutna. Det rör sig om kognitiv förståelse, emotionell bearbetning och symbolisk gestaltning. De fyra aktiviteterna ovan ska tillsammans leda till ökad ömsesidig förståelse, empati, tillit, fredligt samförstånd och slutligen även bidra till en demokratisk samhällskultur.⁶⁹

En liknande betoning av försoningsprocessernas tillbakablickande funktion går att finna i den försoningsprocess som Lutherska världsförbundet har genomfört i relation till mennoniterna. Mennoniterna är en nutida protestantisk och anabaptistisk kyrkofamilj som har sina rötter i de grupper som utsattes för svåra förföljelser i samband med reformationen.⁷⁰ Som en central del av denna försoning skrev det

68 Bloomfield, Barnes & Huyse (2003) s. 15.

69 Bloomfield, Barnes & Huyse (2003) s. 23f.

70 *Healing memories: Reconciling in Christ: Report of the Lutheran-Mennonite international study commission*, Lutherska världsförbundet (Genève 2010), <http://www.lwf-assembly.org/uploads/media/Report_Lutheran-Mennonite_Study_Commission.pdf>, 25/8 2015; Jfr Fernando Enns &

lutherska och det mennonitiska världsförbundet en gemensam historisk skildring av de skeenden under 1500-talet som alstrat den djupa konflikt som därefter egentligen aldrig har lösts upp. Resultatet av denna historieskrivning blev en rapport med titeln *Healing memories: Reconciling in Christ* (2010). Där betonas vikten av att skriva en ny historia:

The commission discovered that there was no common narrative of the crucial events of the sixteenth century. For the first time, and in an attractive and accessible way, they have presented for us this shared history. To look at the past together in this way is itself an act of reconciliation.⁷¹

Rapportförfattarna menar således att skrivandet av en gemensam historia i sig självt inneburit en försoningsakt.⁷² Denna funktion kan analyseras med hjälp av begreppen *kollektivt* och *kulturellt minne*. De är centrala för det forskningsfält som kallas cultural memory studies och som inspirerats av bland annat Maurice Halbwachs teori om kollektivt minne.⁷³

Kollektiva identiteter, det vill säga gruppmedlemmars föreställningar om vad som karaktäriserar och förenar gruppen, vad som är dess ursprung, funktion och uppgift, har en kollektiv minnesdimension. Där återfinns de narrativ och historiska referenser som artikuleras via olika medier. Eftersom en mellanmänsklig försoning baseras på utsagor om det förflutna är den samtidigt relaterad till det kollektiva

Jonathan Seiling (red.), *Mennonites in dialogue: Official reports from international and national ecumenical encounters, 1975–2012* (Eugene 2015).

71 *Healing memories ...* (2010) s. 6.

72 Jfr Enns & Seiling (2015) s. 31f.

73 För en djupare beskrivning av detta perspektiv se Astrid Erll, *Memory in culture* (Hampshire 2011); Astrid Erll & Ansgar Nünning (red.), *A companion to cultural memory studies* (Berlin 2010); Maurice Halbwach, *On collective memory* (Chicago 1992).

minnet. Försoningsprocesser medför förändringar av kollektiva identiteter. Detta avspeglas mycket tydligt i rapporten *Healing memories*. När det lutherska världsförbundet 2009 beslöt att be mennoniterna om förlåtelse sade Larry Miller, generalsekreteraren för det mennonitiska världsförbundet följande:

We receive your commitment to rightly remember this shared history, and your vulnerability in taking steps to heal the fractured body of Christ in which we live together, as a gift from God. We are aware of the difficulty of the task. We are dealing with holy histories, yours and ours. We are dealing with our most basic self-understandings, yours and ours. For you, the witness of the Augsburg Confession is foundational and authoritative, an essential shaper of your identity. For us, the witness of the Anabaptist martyrs is a living and vital story, retold in our global community of churches to build group identity. How can you distance yourself from the condemnations and their consequences while still honoring your history and strengthening your identity? How can we distance ourselves from use of the martyr tradition which perpetuates a sense of victimization and marginalization – and your reaching out for forgiveness pushes us to do precisely that – how can we thus distance ourselves while still honoring our history and strengthening our identity?⁷⁴

Miller pekar på historieskrivningens betydelse för de kollektiva identiteterna och de båda religiösa rörelsernas grundläggande självförståelse. Detta visar hur kollektiva identiteter både kan aktualiseras, förstärkas, och utmanas genom det kollektiva minnet.

Det finns flera inslag i försoningsprocesserna som har en minnespolitisk betydelse. Jag har tidigare i denna artikel pekat på de officiella ursäkternas betydelse. Sådana ursäkter bidrar till konstruktionen av en omvandlad bild av det förflutna och det kollektiva minnet. Samtidigt

74 *Healing memories ...* (2010) s. 7f.

påverkar detta kollektiva gruppidentiteter. Jan Lofström har analyserat offentliga ursäkter i Finland och beskriver det på följande sätt:

Historical apologies are politics of history in that they contribute to the construction of the public view of the past. They are also politics of cultural citizenship as they entail recognition of injustices that are often significant to the identity and self-perception of the victims. In this respect, they can serve inclusionary purposes; historical apologies for the previously unacknowledged suffering are to the victims a confirmation of their symbolic inclusion in the (national or other) community – their painful memories are institutionally incorporated in ‘our shared memory’ and ‘our history’.⁷⁵

Lofström menar att de offentliga ursäkternas betydelse ligger i deras förmåga att fungera som riter för symbolisk inklusion. Den inkluderande processen riktas till människor vars kollektiva minnen och erfarenheter har osynliggjorts i de offentliga historieböckerna och vars historiska och kulturella identiteter inte har blivit erkända eller uppfattats som legitima av det omgivande samhället. Den reparativa handlingen tillerkänner de diskriminerade gruppernas minnen en plats i det kollektiva narrativ som nationen bär upp, och därmed ges också offrens kollektiva identitet en legitimitet.⁷⁶

I fokus för försoningen återfinns således olika gruppers självförståelse och fiendebilder. Konflikter mellan grupper innehåller negativa föreställningar om den andra parten. En försoningsprocess innebär en bearbetning av dessa, och samtidigt en omvandlad självbild.⁷⁷ Omvandlingen innehåller tre dimensioner: självbilden, bilden av den

75 Jan Lofström, "Historical apologies as acts of symbolic inclusion – and exclusion? Reflections on institutional apologies as politics of cultural citizenship", *Citizenship Studies* 15:01 (2011) s. 96.

76 Lofström (2011) s. 95.

77 Rosoux (2009) s. 549f.

andre och bilden av det förflutna. Här finns olika utmaningar. För den grupp som varit offer för våld, förtryck och andra övergrepp handlar det om att successivt låta bilden av den egna gruppens offerskap kompletteras och nyanseras. För den part som begått övergrepp innebär det att kunna se detta och agera i motsatt riktning. För båda parter handlar det om att motverka negativa stereotypiseringar, undvika ensidiga tolkningar där den egna gruppens agerande enbart framställs i ett positivt sken, som osynliggör kritik av de egna handlingarna.⁷⁸

Sanningen, ljuset och det förflutnas avgrunder

Men sanningen ska upp i ljuset, tycker jag. Sen är det klart att vår ställning efter 2000 är ju lite annorlunda. Förut, det som kyrkan gjorde, gjorde man ju också som del av staten. Och nu är vi friare att kunna granska det här också. Och det är viktigt att vi gör det, för framtiden. För det är ju så lätt att en kyrka går i opinioners och taters ledband. Vad kan vi lära av sådant? Det här att lägga skuld på människor som inte längre lever, det tror jag man ska vara lite försiktig med. Men man ska sannerligen se till att ta reda på: Vad var det som hände? Så att vi inte faller i samma gropar.

Citatet ovan är hämtat ur en intervju i radio Sápmi med ärkebiskop Anders Wejryd i februari 2013.⁷⁹ Det tjänar här som utgångspunkt för en diskussion om Svenska kyrkans försoningsarbete i relation till samerna. Det framgick ovan att det finns flera orsaker till att detta försoningsarbete initierades. Såväl samerna som Svenska kyrkan har tagit intryck av globala kyrkliga förändringsprocesser och politiska rörelser som dels verkat för att stärka urfolkens rättigheter, dels arbetat

78 Rosoux (2009) s. 549f.; Enns & Seiling (2015) s. 31ff.

79 Intervju med dåvarande ärkebiskop Anders Wejryd i Rádio Sápmi den 26 februari 2013, tillgänglig via Rádio Sápmis hemsida, <<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=3965&artikel=5455515>>, 18/8 2015.

för att initiera försoningsprocesser mellan de institutioner som deltagit i den tidigare koloniala politiken och de urfolk som drabbats. Här har de nationella kyrkorna haft en viktig uppgift eftersom de både har bidragit till det förtryck som urfolk har utsatts för i olika länder och har spelat en viktig roll i dekolonialiseringen i dessa länder när försoningsarbetet har påbörjats.

Men även de internationella kyrkliga organisationerna har bidragit till att försoningsprocesser initieras. Såväl Lutherska världsförbundet som Kyrkornas världsråd har tagit upp och drivit frågor kring försoning. Redan vid 1990-talets början initierades sådant arbete inom dessa organisationer och medlemskyrkorna uppmanades att ta ansvar för sina relationer till urbefolkningar i de egna regionerna.⁸⁰ Försoningsarbetet kan således ses som ett uttryck för kyrkans ambition att ta ansvar för sitt koloniala arv. Denna historia är starkt präglad av att Svenska kyrkan fram till 2000 var statskyrka.⁸¹ Wejryd pekar exempelvis i citatet ovan på att ”det kyrkan gjorde, gjorde man som en del av staten”. Kyrkans nära relation till staten betonas som en förklaring till de orättvisor som ska undersökas. Det är givetvis korrekt – men denna förklaring kan också nyanseras med en diskussion om kyrkans eget ansvar.⁸²

Wejryd pekar även på att friheten från staten innebär en ökad möjlighet att faktiskt gå in i en försoningsprocess. Samtidigt är det viktigt att se att det försoningsarbete som nu pågår är direkt relaterat till att den svenska staten har genomfört ett liknande arbete.⁸³ Tre år innan

80 Sören Ekström & Marie Schött, *Samiska frågor i Svenska kyrkan* (Stockholm 2006) s. 105; Tyrberg (2013) s. 164f.

81 Ekström & Schött (2006), s. 9, 36, 83, 86, 101f.

82 Jfr Rolf Steffensen, ”Å gjøre bot for gammel urett: Noen utfordringer fra kirkens forsoningsprosjekt i lulesamisk område”, i Stephen Sirris (red.), *Kirke i kultur og kontekst* (Tromsø 2007) s. 109f.

83 För statens del, se exempelvis Peter Johansson, *Samerna: Ett ursprungsfolk eller en minoritet? En studie av svensk samepolitik 1986–2005* (Göteborg 2008). Se även *Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige: Frågan om Sveriges*

Karl-Johan Tyrberg formulerade sin bön om förlåtelse bad dåvarande sameminister Annika Åhnberg offentligt om ursäkt med anledning av den svenska statens övergrepp mot samerna. Hon sade bland annat att:

Jag tycker att vi måste ha lärt oss någonting av historien och jag vill gärna ta det här tillfället i akt och säga till er, som representant för den svenska regeringen och det svenska samhället att jag är väl medveten om det förtryck som Sverige har utövat över det samiska folket genom historien. Jag vill å regeringens vägnar be om ursäkt för det.⁸⁴

Det finns därmed ett gemensamt förflutet som man försöker hantera. Stat och kyrka går fortfarande i takt, fastän de institutionella banden är avklippta.

När Svenska kyrkan nu försöker ta sig an detta arv sker det bland annat genom att kyrkan försöker kartlägga vad som faktiskt skett i det förflutna. Ärkebiskop Wejryd säger i citatet ovan att det är viktigt att ”sanningen ska upp i ljuset”. Ordet *sanning* syftar här på kunskaper om de historiska övergreppen. Andra företrädare för kyrkan har resonerat på liknande sätt. Exempelvis skriver biskop Karl-Johan Tyrberg i en motion till kyrkomötet år 2000 att ”sanning och försöning hör samman. Ett klagande av sammanhang i det förgångna kan ge material till en försöning i nutid. Genom ett sådant sanningsökande skapas ny historia med helande och gottgörelse och bidrag till gemensam framtidstro”.⁸⁵ Samma beskrivning återfinns i Samiska

anslutning till ILO:s konvention nr 169, Statens offentliga utredningar 1999:25 (Stockholm 1999); Att återta mitt språk: Åtgärder för att stärka det samiska språket, Statens offentliga utredningar 2006:19 (Stockholm 2006).

84 *Att återta mitt språk* (2006) s. 78.

85 *Motion till Kyrkomötet 2000:32 av Karl-Johan Tyrberg m.fl. om den samiska befolkningens identitet i Svenska kyrkan*, KMot 2000:32, <<http://www.svenskakyrkan.se/km-2000/motioner/KMot-31.htm>>, 25/8 2015.

rådets verksamhetsberättelse från år 2000 med tillägget att ”denna process måste förankras så brett som möjligt och föras vidare i dialog med samerna samt övriga delar av Svenska kyrkan”.⁸⁶

Också kyrkostyrelsen har formulerat detta. I en skrivelse till kyrkomötet år 2000 skriver kyrkostyrelsen att:

Svenska kyrkan iklädde sig redan i början av 1990-talet genom beslut i Kyrkomötet förpliktelser till följd av vad Lutherska världsförbundets och Kyrkornas världsråds generalförsamlingar uttalat om urbefolkningars situation och rättigheter. Det är nu dags att gå vidare i fråga om den urbefolkning i vårt eget land som samerna utgör. I dialog med Samiska rådet inom Svenska kyrkan vill Kyrkostyrelsen finna stegen i en försoningsprocess. Övergrepp och misstag, fördomar och okunskap i det förgångna måste lyftas fram på ett sådant sätt att vi kan lära för framtiden, lägga det förflutna bakom oss och gå vidare tillsammans.⁸⁷

Liknande ställningstaganden formuleras också i utredningen *Samiska frågor i Svenska kyrkan* (SKU 2006:1). Där står att försoning innebär att båda parter ”sätter sig in i historien i syfte att förstå vad som hänt. Det betyder ett grundligt studium också av vad kyrkohistorien har att berätta”.⁸⁸

86 Kyrkostyrelsens skrivelse till Kyrkomötet 2000:3. Verksamhetsberättelse för Svenska kyrkans stiftelse för rikskyrklig verksamhet för år 1999; Bilaga 6 Samiska rådet i Svenska kyrkan. Verksamhetsområde Samiskt kyrkoliv, KsSkr 2000:3, <<http://www.svenskakyrkan.se/km-2000/skrivelser/2000-3/ksskroo-03-original.htm>>, 28/8 2015.

87 Kyrkostyrelsens skrivelse till Kyrkomötet 2000:1. Mål och rambudget för Svenska kyrkans nationella nivå åren 2001–2003 2.1 Den nationella nivåns uppdrag, KsSkr 2000:1, <<http://www.svenskakyrkan.se/km-2000/skrivelser/2000-1/ksskroo-01-original.htm>>, 29/8 2015.

88 Ekström & Schött (2006) s. 105.

Här finns en samsyn som innebär att man först måste blicka mot det förflutna och undersöka vad som egentligen har skett och synliggöra övergreppen innan man kan gå vidare i försoningsprocessen. I Tyrbergs och Samiska rådets formuleringar artikuleras också tankar om bearbetandet av det förflutna som en läkande process – ett gemensamt sökande efter kunskap. De kunskaper som växer fram kan sedan ligga till grund för gottgörelse från kyrkans sida. Både Tyrberg och Wejryd menar också att det är möjligt att lära av historien – och därmed inte falla i samma gropar som kyrkan fallit i tidigare.

Historisk skuld

En viktig fråga som dyker upp i Wejryds argumentation handlar om historisk skuld. Han säger att ”det här att lägga skuld på människor som inte längre lever, det tror jag man ska vara lite försiktig med”. Han menar således att det är viktigt att synliggöra begångna orättvisor – men att skuldfrågan är problematisk. Här tycks Wejryd värja sig inför tanken på historisk skuld.

Frågan om skuld är dock en viktig punkt i en försoningsprocess. Hur ska övergrepp och orättvisor kunna lyftas fram i ljuset utan att också de organisationer, institutioner och även personer som var delaktiga åläggs ett ansvar för sin medverkan i förtrycket? Wejryd har vid ett annat tillfälle, i samtal med samiska representanter, återkommit till frågan om skuld, då han sade följande:

Vilket ansvar har vi för tidigare generationer? Det kan vi fundera på. Jag känner inte något ansvar för de dumheter min morfar gjorde. Men jag vet att jag är påverkad av dem och jag hoppas att mina barnbarn inte retar upp sig på dem. Vi har alla ett ansvar för de missstag vi begår, ett ansvar för att ta in historiska erfarenheter. Det som verkar självklart nu kanske inte är det om 20 år.⁸⁹

89 *Rapport från Sáagastallamat ...* (2012) s. 54.

Wejryd talar här åter om skuld och ansvar. Han rör sig dock hela tiden på ett individuellt och personligt plan. En annan ledande representant för Svenska kyrkan som tagit upp frågan om försoning, historia och skuld är förre ärkebiskopen K G Hammar. Tyrberg var nämligen inte den förste representanten för den självständiga Svenska kyrkan som offentligt bad om ursäkt. Ett viktigt steg togs redan år 2000 av Hammar som då var ärkebiskop. Parallellt med försoningsarbetet med samerna inledde nämligen Svenska kyrkan en försoningsprocess med ytterligare en grupp som man förbrutit sig mot – romerna.⁹⁰ I slutet av 1990-talet initierades detta försoningsarbete och vid en gudstjänst i Göteborg i juni år 2000 framförde Hammar en offentlig ursäkt till romerna.⁹¹ Hans ursäkt formulerades på följande sätt:

Vi vill idag i Svenska kyrkan så tydligt vi kan säga att vi sörjer över det som vår egen tradition har orsakat romer av skilda grupper i vårt land. Där vi skulle vara bärare av evangeliet, budskapet om Guds villkorlösa kärlek, där bidrog vi till att resa murar, skapa främlingskap, ta del i förföljelsen. Det andra är när vårt samhälle stiftade lagar som utdefinierade folk så blev kyrkan inget skydd utan kanske till och med en pådrivande faktor. Vi känner sorg och smärta över detta.⁹²

Hammar ber inte explicit om ursäkt eller om förlåtelse. Han betonar vid två tillfällen den egna smärtan och sorgen som ”vi i Svenska kyrkan” känner. I stället för den skuld- och förlätelsematik som finns

90 *Inkludering och försoning: En rapport om romer och resande i Svenska kyrkan* (Uppsala 2013), Enheten för flerspråkighet, Kyrkokansliet, <<http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=989898>>, 3/3 2014; Ida Ohlsson Al Fakir, *Svenska kyrkans förhållande till romer och resande ca 1900–1950* (Uppsala 2013) s. 5f.

91 Per Harling, *Ur djupen ropar vi: Andakt och gudstjänst med fokus på försoning, fred, miljö och rättvisa* (Sundbyberg 2003) s. 62–64.

92 *Inkludering och försoning ...* (2013) s. 8.

i Tyrbergs bön handlar Hammars ursäkt om förtryckarnas sorg och smärta för sin oförmåga att göra det rätta. Han förlägger ansvaret för de tidigare bristerna på det han kallar ”vår egen tradition”. Hammar säger alltså att han sörjer över att kyrkan brast i sitt förhållningssätt och att detta drabbade romerna. Detta kan därmed tolkas som en ursäkt utan att den explicit innehåller de performativa uttryck som karaktäriserar en ursäkt.

Hammar var ärkebiskop och på så sätt en nyckelperson vid den tidpunkt då försoningsprocesserna inleddes. Det finns därför anledning att ytterligare undersöka den historiesyn och den försoningstanke som präglar hans uttalanden. För att få djupare inblick i Hammars sätt att tolka försoning och historisk skuld kan vi gå till hans inledningstal vid kyrkomötet i maj år 2000. Detta tal handlade i sin helhet om hur Svenska kyrkan skulle hantera sitt förflutna som ett led i de försoningsprocesser som hade påbörjats.

Att ge sig in i en försoningsprocess är att söka vägar till läkedom och ny gemenskap och bära den smärta som medvetenhet om det förflutnas mörka avgrunder medför. Ett första steg i en sådan process är alltid kunskap, medvetenhet om vad historien bär på, ansträngningar att försöka förstå, inte försvara, förstå både den som förortat och den som blivit förortad. Det handlar om att undvika en ensidig läsning av vårt förflutna. Det handlar om att ingen av oss kan hänvisa till en tid då kyrkan som en fläckfri spegel avspeglade Guds härlighet och människor trodde rätt och handlade kärleksfullt som en naturlig frukt av denna tro. Det handlar om att se att se att mycken kärlekslöshet skett därför att kristna människor trott att det var Guds vilja, att den rätta tron krävde förnekelse, förföljelse, till och med utträdning.⁹³

93 Karl Gustav Hammar, *Lättare packning – men hur?*, Tal vid kyrkomötets inledning den 16 maj 2000 i Uppsala, se <<http://www.svenskakyrkan.se/km-2000/div/hammar-inledningstal-km.htm>>, 10/8 2014.

Hammar menade att försoningsprocessen måste inledas med ett öppet och nyanserat sökande efter kunskap om det förflutna. Både de som har begått oförrätter och de som har blivit utsatta för övergrepp ska hanteras utifrån samma önskan om förståelse. I denna hermeneutiska process uppstår smärta. Det handlar bland annat om insikten att den kristna tron inte är något skydd mot felsteg. I Guds namn har människor genom historien begått förkastliga handlingar. Hammar beskriver således en omvandlad kollektiv självbild vars historiska dimensioner ska inrymma det förflutnas misstag och illgärningar. Han betonar inte statens roll i förtrycket utan lyfter fram kyrkans eget ansvar. Jag tolkar Hammars betoning av nyanserad förståelse och varning för ensidiga tolkningar som en uppmaning att inte låta kunskapssökandet bli alltför moraliserande eller dömande. Vad sägs då om skuld i Hammars tal?

Det som skett i det förflutna kan inte göras ogjort idag. Det kommer för alltid att vara en del av vår historia. Ingen av oss som lever idag kan heller göras personligen ansvariga för det onda som gjorts i det förflutna. Men vi måste anstränga oss att överbygga och hela också nedärvt främlingskap. Vi vet hur lätt historiskt begångna oförrätter blir till en del av en identitet idag, kanske är vi själva bärare av en sådan identitet. Vi ska inte underskatta svårigheten att ta emot en hand utsträckt i försoningens anda, om den samtidigt betyder att jag måste uppge min identitet som förorättad, förtryckt eller kränkt, även om det handlar om historia, tradition och kanske till och med legender.

Någon personlig skuld finns inte, men däremot har vi ett kollektivt historiskt arv som vi måste leva med. Frågan är hur vi hantlar detta arv. En uppgift som åligger oss på grund av det historiska arvet är enligt Hammar att bidra till läkning av det främlingskap som förtrycket har skapat. Det framgår inte riktigt av Hammars tal vad han syftar på när han talar om främlingskap. Han riktar sig i detta

sammanhang samtidigt till grupper eller individer som inte kan släppa det förflutnas oförrätter utan fastnar i en offerroll. Hammar tycks mena att fokuseringen av historiskt förtryck innebär en risk. Den som inte förmår släppa taget om sin "identitet som förorättad" kan genom detta försvåra en försoningsprocess.

Liknande uttalanden har gjorts av ärkebiskop Anders Wejryd. I ett referat från ett samtal med samiska representanter år 2011 säger Wejryd att "hoppet lär de kristna att sluta att vara offer. Det är lätt att båda sidor ser sig som det. Vi ska inte bidra till det".⁹⁴ Även här talas således om offerskapet som en del av en självbild som kan och bör väljas bort.

Vid ett försök att tolka Hammars sätt att tala om identitet och skuld framgår att han menar att historien inte alstrar någon personlig skuld för de efterlevande. Hammar nämner inte heller begreppen skuld för att beskriva kyrkans kollektiva ansvar. Däremot hävdar Hammar att de vars arv utgörs av ett historiskt förtryck löper risk att integrera offerskapet i sin identitet.

I citaten ovan har två centrala aspekter av hanteringen av det förflutna inom ramen för en försoningsprocess synliggjorts – frågan om skuld och offerskap. Både Hammar och Wejryd diskuterar dessa frågor på en personlig nivå. Det konkreta ansvaret för historiska övergrepp kan inte ärvas – samtidigt som de uppmanar förorättade parter att släppa taget om såväl individuellt som kollektivt historiskt offerskap. Skuld ses således som individrelaterat och därför kan ingen människa lastas för någon annan människas handlingar. Samtidigt tycks det offerskap som det historiska förtrycket skapat de facto ärvas. Dessutom beskrivs detta som ett problem, men samtidigt något som de efterlevande kan välja bort – kasta av sig. Här synliggörs skilda sätt att förhålla sig till historiska processer och händelser som väcker viktiga frågor. Vad sker exempelvis i en försoningsprocess av detta slag

94 *Rapport från Sägastallamat ...* (2012) s. 55.

när representanter för den part som varit förtryckande uppmanar den förörrättade parten att ruska av sig det förflutna och välja bort offerskapet? Det kan exempelvis uppfattas som en reduktion av de känslor av utanförskap som dessa människor lever i och som de tolkar som ett resultat av historiska övergrepp.

Hammar kommer åter in på frågan om identitet och skuld lite senare i sitt tal. Denna gång handlar det om de val som vi gör här och nu.

Vad innebär en historisk klarsyn för vår identitet idag? Det är ingen enkel fråga och jag ska undvika att antyda ett enkelt svar. Vi kan också ställa frågan så: vad kommer generationerna efter oss att anklaga oss för, för vad i vårt handlande och vårt prioriterande, i vår tolkning av vad kristet lärjungaskap innebär, kommer de att känna sorg och söka försoning? Finns det vägar att idag undvika att framtiden får så mycket att be om ursäkt för, skämmas för, söka förlåtelse och försoning för? Vi – här och nu – längtar efter en lättare packning. En packning som gör mig mera fri, fri att tjäna, fri att vittna, fri att vara.⁹⁵

Med hjälp av diskussioner om historisk skuld och försoning riktar Hammar blicken mot framtiden och pekar på att vi också kommer att generera ett historiskt arv till framtida generationer. Hur kan historiska kunskaper hjälpa oss att undvika att detta blir ett tungt arv? Hammar tycks mena att med en historisk klarsyn kan vi skapa bättre relationer – överbrygga främlingskap och därigenom skapa en lättare packning, inte fullt lika tyngd av historisk bråte. Med insikt om det förflutna kan vi försöka gestalta en bättre framtid.

Hammars önskan om en lättare packning som gör honom ”fri att tjäna, fri att vittna, fri att vara” är viktig för hans sätt att beskriva den

95 Hammar, *Lättare packning – men hur?* (2000).

historiska klarsynens betydelse. Men för att till fullo förstå vad som åsyftas måste försoningen också tolkas teologiskt. Både i Tyrbergs bön 2001 och i Hammars tal vid kyrkomötet 2000 applicerades en teologisk försoningsuppfattning på de försoningsprocesser som Svenska kyrkan deltog i. Tyrberg talade om att Svenska kyrkan och samerna fortsättningsvis skulle vandra en ”försoningens väg i Jesu namn”. I Hammars tal handlade försoningen om relationen till katolska kyrkan, till det judiska folket, till samerna och till romerna. Han utvecklade sambandet mellan försoning och teologi på följande sätt:

Det specifikt kristna är att livet sker på nåd, att vi inte förtjänar Guds kärlek utan är oförtjänta mottagare av den, att Gud för Kristi skull ständigt erbjuder oss en ny och frisk relation, en ständig nystart, möjligheten att lägga bakom sig, att gå vidare på lätta steg, med lättare packning. Men vi förväntas inte vara helt passiva i denna nyskapelse. Det ligger en gudomlig förväntan på oss att gå till mötes, att sätta namn på smärta och övergrepp. Jesus i Bergspredikan (Matt. 5: 23–24): ’Om du bär fram din offergåva till altaret och där kommer ihåg att din broder har något otalt med dig, så låt din gåva ligga framför altaret och gå först och försona dig med honom. Kom sedan tillbaka och bär fram din gåva.’ Men om den broder eller syster vi försyndade oss emot inte längre är inom räckhåll, inte är kvar i livet? Och om det inte var jag personligen som försyndade mig, om det var människor, samhöriga med mig i en och samma trostradition, men som jag likväl inte kan ta personligt ansvar för. Hur gör jag då? Frågorna är många överallt i Kristi kyrka, där det finns en vilja att se med klarare ögon och gå med lättare packning. Vad gör vi med skuggorna, de mörka sidorna, de svarta hålen?

I citatet ovan formulerar Hammar en teologisk förståelse av grunderna för de aktuella försoningsprocesserna. För att kunna försonas med Gud måste människan först försonas med sin nästa. Här återkommer den tanke som låg till grund för kyrkoplikten fram till

1800-talet. Samtidigt dyker Hammars önskan om en lättare packning upp på nytt. Denna packning erhålls genom den ständiga nystart som människan kan erhålla genom att erhålla Guds nåd. Även om människan erhåller denna nåd utan att behöva förtjäna den finns det något som hon förväntas göra. Det handlar enligt Hammar om att ”gå till mötes, att sätta namn på smärta och övergrepp”. Vad som åsyftas här är något otydligt. Han pekar dock både på betydelsen att övergreppet beskrivs och att offrets upplevelse ges utrymme. I traditionellt luthersk teologi är det snarare synden och därmed också skulden som ska formuleras. Det handlar om en syndabekännelse. Här väljer Hammar dock att inte använda traditionella termer utan beskriver bekvämligheten på ett annat sätt.

Axla skuld och identifiera ansvar

Det har framgått ovan att Tyrberg, Wejryd och Hammar betonar historieskrivningens betydelse för en försoningsprocess. Även om det finns en enighet bakom tanken att det är viktigt att belysa vad som skett i det förflutna finns dock en större mångfald i frågan om syftet bakom tillbakablickandet och nyttan av ett sådant tillvägagångssätt. Blickar vi bakåt för att dra lärdomar? För att kunna glömma och gå vidare? För att få Guds förlåtelse? För att klargöra ansvars- och skuldfrågan? För att kunna läka relationer? Historieforskningens roll i försoningsprocessen är något oklar i citaten ovan, likaså vad den ska följas av.

I utredningen *Samiska frågor i Svenska kyrkan* (SKU 2006:1) finns dock en beskrivning som kan ge en indikation om hur man inom Svenska kyrkan tänker i denna fråga:

Försoning måste, som man konstaterat i Norge, innebära bl.a. följande: De orättfärdigheter som förekommit skall erkännas, i princip och konkret, punkt för punkt. Om de som begått övergreppen inte själva kan erkänna dem – övergreppen kan ju ligga generationer tillbaka – så måste någon offentligt göra det på deras vägnar. Som en

följd av att orättfärdigheterna erkänts måste en tydlig önskan till nytänkande och bättring finnas.⁹⁶

Utredarna fastställer en ordning och urskiljer de moment som ska ingå i processen. Det handlar om sökandet efter klarhet, erkännande, nytänkande och bättring. De hänvisar till de erfarenheter som gjorts i Norge och syftar förmodligen på det erkännande som Norska kyrkan uttalade vid kyrkomötet 1997. Detta uttalande innehåller nämligen ett erkännande och uppvisande av nytänkande och bättring.⁹⁷

Det har framgått ovan att en försoningsprocess av det slag som här diskuteras kräver att det som skett i det förflutna måste erkännas. Detta erkännande handlar, enligt min tolkning, först och främst om att kyrkan dels ska undersöka vad som egentligen har skett och därefter ta på sig ansvaret för sin medverkan i det förtryck som pågått. Men vad innebär detta ansvar?

En forskare som försökt att nå en förståelse av den historiska skuldens problematik är Janna Thompson.⁹⁸ Hon skiljer mellan ett synkront och ett diakront perspektiv på skuld. Det synkrona synsättet innebär att skulden endast kan bärs av den individ som begått övergreppet. Thompson menar att teorier om nationers, kyrkors och organisationers moraliska förpliktelser, rättvisa och historisk skuld istället bör utgå från ett diakront och därmed generationsöverskridande

96 Ekström & Schött (2006) s. 105f.

97 Tore Johnsen, *Samisk kirkeråd. Et historisk tilbakeblikk og veien framover*, Samisk kirkehistorieseminar 10 november 2012, Tromsø, se <<https://www.kirken.no/?event=doLink&famID=17367>>, 3/3 2014; *Urfolk i den verdensvide kirke med utgangspunkt i samisk kirkeliv*, Norska kyrkans erkännande av skuld och offentliga ursäkt till samerna i Norge, se beslut och resolutioner i samband med Norska kyrkans kyrkomöte 1997, Sak KM 13/97, <https://kirken.no/nb-NO/om-kirken/slik-styres-kirken/kirkemotet/dokumenter_vedtak/kirkemotet-09.11.1997---14.11.1997-trondheim/>, 3/3 2014.

98 Jfr Thompson (2002).

perspektiv. Det innebär att även om de individer som utövade förtrycket är döda så har de efterföljande representanterna för dessa organisationer en skyldighet att undersöka övergreppen och en moralisk förpliktelse att reparera skadan.⁹⁹

Att identifiera och axla ansvaret för historiskt förtryck innebär även att inkorporera detta i sin kollektiva självförståelse och sin förståelse av den grupp som utsatts för övergrepp. Det handlar om en omtolkning av den relation parterna står i. Ett sådant erkännande innebär enligt Thompson att kliva in i ett moraliskt förhållande där den part som tar ansvar för det orättfärdiga i det förflutna gör det genom att samtidigt ta på sig ett ansvar att – i den mån det är möjligt – ställa saker till rätta. Historisk skuld kan således inte undanröjas genom ett erkännande. Det är endast ett steg på vägen. Erkännandet är ett nödvändigt och viktigt steg men den historiska skulden innehåller skyldigheter att i ord och handling agera i en annan riktning än tidigare.

Även om det i exemplen ovan formuleras olika tolkningar av vilka slutsatser man kan dra av den historiska forskningen så finns där en gemensam utgångspunkt – tanken att en försoning kräver en tillbakablick mot det förflutna. Det innebär att Svenska kyrkans historiska ansvar för de kränkningar som samer fått utstå lyfts fram i ljuset. I talet om skuld och försoning finns således olika nivåer. De kyrkliga företrädare som i dag axlar historisk skuld gör det som representanter för sitt samfund utan att själva bära någon personlig skuld i det förtryck som pågått bakåt i tiden. Däremot kan det givetvis finnas en personlig och kollektiv skuld för det förtryck som eventuellt pågår i dag.

Detta representantskap framgår tydligt i biskop Tyrbergs bön om förlåtelse vid försoningsgudstjänsten i Undersåkers kyrka den 25 mars 2001. Han sade att ”som kyrka erkänner vi att vi har del i den skuld som ligger kvar från det förgångna. Vi ber om förlåtelse för det som vi tänkt och gjort fel och för det som vi försummat”. I det ögonblick han formulerade bönen representerade han dagens Svenska kyrka men

99 Thompson (2002) s. 148ff.

också denna kyrka ur ett historiskt perspektiv. I bönen finns en vilighet att axla historisk och kollektiv skuld som en del av försoningsprocessen. Skulden och ångern tycks uppfattas som något nödvändigt. Först därefter kan relationen upprättas och en gemensam väg framåt kan stakas ut.

Förstår inte Gud samiska?

Vid Sägastallamat, en konferens år 2011 om samerna och Svenska kyrkan, fick samer berätta om sina olika erfarenheter av att leva som same i Sverige. En av dessa var Johannes Marainen, medlem av samiska rådet i Svenska kyrkan. Han betonade vikten av att de samiska språken används inom kyrkan och berättade att: "När jag växte upp fick jag tanken: förstår inte Gud samiska? Religiösa frågor omtalades på finska men inte på samiska – som om vårt språk inte duger när man ska samtala om och med Gud."¹⁰⁰ Den fråga som väcktes inom Marainen – och den upplevelse som alstrade den – ska utgöra föremål för artikelns avslutande resonemang nedan. Men dessförinnan ska Marainen få berätta lite mer om sina upplevelser. Han beskriver nedan hur han, via den diskriminering och försvenskingsprocess som skolan innebar för de samiska barnen under 1950-talet, berövades både sin historia och sitt språk.¹⁰¹

Den värsta insikten var dock att jag, för jag hade trott att det var modersmålet, svenskan var det väsentligaste, också hade själv berövat mina barn mitt språk. Än värre är det att höra sin dotter säga: "Jag fick aldrig möjlighet att lära mig känna min farfar – jag hade inget språk att tala med honom på." Vems fel är det? Jo mitt. Jag

100 *Rapport från Sägastallamat, en konferens om samerna och Svenska kyrkan* (2012), s. 6.

101 Jfr Huuva & Blind (2016).

hade inte gett henne mitt eget språk så hon kunde tala med honom. Så är det för många av oss samer.

Kyrkan är åtminstone delansvarig. I början av 1900-talet fick dåvarande biskopen i Luleå i uppdrag att ta reda på vad samer behövde lära sig. Hans medhjälpare kyrkoherde Vitalis Karnell i Karesuando skrev bl.a. ”låt dem inte läppja på civilisationens bågare ... det blir i alla fall bara ett läppjande, men det har aldrig och skall aldrig bli till välsignelse. Lapp ska vara lapp”. Kyrkan förvaltade sameskolan väldigt länge och beslutade om den samiska undervisningen, fastän staten så småningom tog över ansvaret. Men skolan har ända från tiden då den leddes av kyrkan fört vidare att samer inte har något värde. Därför är det nu viktigt att kyrkan ser till att språket får användas.

När förre biskopen i Luleå för första gången använde samiska vid en mässa i Umeå, kom två samekvinnor fram och tackade biskopen för att han använt samiska. De kände att de blivit erkända när en biskop bevärdigar sig att använda deras språk. Det märkligaste var att de själva berövats sitt språk och inte kunde samiska. Detta om något visar symbolvärdet för användandet av samiska i kyrkan.¹⁰²

Marainen beskriver en upplevelse av alienering, en dubbel exkludering, som innebar att han både avlägsnades från den gemenskap som hans egen släkt utgjorde och som ledde till att han aldrig fick uppleva jämlik delaktighet i de svenska sammanhangen. I hans berättelse finns en sorg över den språkliga omstöpningsprocess som han tvingades delta i som barn och som resulterade i att hans egna barn förlorade kontakten med det språk som var Marainens och hans föräldrars modersmål. I hans berättelse finns också en betoning av

102 *Rapport från Sägastallamat, en konferens om samerna och Svenska kyrkan* (2012), s. 15f.

Svenska kyrkans delaktighet i denna process. Å ena sidan bär således kyrkan ett tungt ansvar för det som skedde, å andra sidan har kyrkan stora möjligheter att påverka nuet genom att agera för en inkludering av samernas språk.

I inledningen av denna artikel tog jag upp frågan om sambandet mellan försoning, inklusion och erkännandet av en grupps grundläggande rättigheter och behov. Jag vill avsluta artikeln med att fördjupa detta resonemang och då ta min utgångspunkt dels i Johan Marainens skildring, dels reflektera över Karl-Johan Tyrbergs sätt att beskriva försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och samerna. Jag syftar på ett tal som han höll på samernas nationaldag 2015 för Samer i syd i Malmö och som bar titeln *Försoning som en väg att gå tillsammans*.¹⁰³ Tyrberg blickade då tillbaka på den försoningsprocess som pågått de senaste decennierna och han talade även om den försoningsgudstjänst som han höll 2001. Tyrberg sade att gudstjänsten påminde om "vad som måste vara självklart för oss som kyrka och som vi försummat: Det kristna budskapet visar på alla människors lika värde. Tron måste uttryckas på modersmålet och med eget kulturellt symbolspråk. Kyrkan har en profetisk uppgift att ge röst åt den som inte kan göra sin röst hörd".¹⁰⁴

Jag betraktar citatet ovan som ett uttryck för en inkluderingsstrategi som innebär ett erkännande av samernas mänskliga rättigheter utifrån teologiska utgångspunkter. Det erkännande som formuleras handlar om varje människas lika värde och att varje människa har rätt att uttrycka sin tro på sitt modersmål och med det kulturella symbolspråk som hon betraktar som sitt eget. En kyrka ska, menar Tyrberg, vara inkluderande i denna bemärkelse. Denna tydlighet blir särskilt viktigt när det handlar om grupper som är samhälleligt

103 Karl-Johan Tyrberg, *Försoning som en väg att gå tillsammans*, <<https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=1228062>>, 2/4 2016. Jfr Tyrberg (2013).

104 Tyrberg (2015) s. 3.

marginaliserade. Deras röster bör också ges utrymme i den kyrkliga gemenskapen.

Tyrberg tycks mena att det är genom kulturell och språklig inkludering som kyrkans universella gemenskap konstitueras. Denna typ av erkännande är enligt min mening ett viktigt kyrkligt bidrag till den övergripande samhällsliga process som syftar till att förbättra samernas villkor i Sverige. Detta kan relateras till att kyrkan, enligt Tyrberg, inte i tillräckligt hög omfattning stått upp för samernas människovärde och rättigheter. Att inkludera samernas modersmål och kulturella symbolspråk i kyrkliga praktiker innebär att i ord och handling erbjuda delaktighet.

Teologen Ola Sigurdson har pekat på hur teologiska argument kan sammantvinnas med ett betonande av människovärdet och därmed också mänskliga rättigheter. Han skriver att frågan om mänskliga rättigheter hänger, ”historiskt, såväl som i samtiden, intimt samman med teologiska frågeställningar om just synen på människan och motiveringen av människovärdet”.¹⁰⁵ I den kristna antropologin finns en grundläggande föreställning om människan som skapad till Guds avbild. Det är grunden för den teologiska betoningen av människors lika värde. Det innebär ett erkännande av ett omistligt värde som varje människa bär. Sigurdson betonar att denna gudsavbildlighet överskrider alla skillnader mellan människor. Den inkluderar således alla människor oavsett tro, språk eller kulturell tillhörighet och är snarare relationell än substantiell. Varje människa är enligt denna föreställning skapad av Gud och har en gudsrelation som både överskrider och genomsyrar de sociala relationer som hon är invävd i. Sigurdson menar därmed att en viktig uppgift för kyrkor kan vara att kämpa för mänskliga rättigheter.¹⁰⁶

105 Sigurdson (2009) s. 254.

106 Sigurdson (2009) s. 256.

En viktig fråga är således vilka effekter det blir när en statskyrka upprätthåller religiös exkludering. Jag menar att kyrkans medverkan förstärker den övriga samhälleliga exkluderingen på ett mycket djupgående sätt. Men detta gäller i lika hög utsträckning när en kyrka agerar på motsatt sätt. När en kyrka vägrar delta i en samhällelig exkludering och istället genomför en religiös inkludering i form av en teologisk betoning av marginaliserade gruppers människovärde och även i konkret handling visar detta innebär det ett erkännande som kan vara av stor betydelse för deltagarna i den aktuella gruppen. En sådan inkludering kan innebära ett viktigt emotionellt stöd och utgöra ett steg i en individuell och kollektiv kamp för upprättelse, rättvisa och ökad samhällelig inklusion. Den norske samiske teologen och prästen Tore Johnsen skriver att "när man synliggör den samiska gudstjänsten genom språk och symboler, så fungerar det ofta närmast som en politisk handling in i ett lokalt samhälle. Det vill säga: Det sänder ett budskap om att kyrkan menar att det samiska är en naturlig och viktig del av det lokalsamhället".¹⁰⁷ En sådan religiös inkludering har inte bara en avgörande betydelse för samerna utan även för samhället och för kyrkan som helhet – för Svenska kyrkans kollektiva självbild, för hennes samhälleliga roll och för den andliga gemenskapen inom kyrkan.

Detta resonemang om erkännandets fundamentala funktion kan relateras till teologen Johanna Gustafsson Lundbergs sätt att betona erkännandeprocessernas betydelse för Svenska kyrkan. Gustafsson Lundberg utgår från filosofen Axel Honneths erkännandeteori som betonar människors behov av erkännande inom tre grundläggande områden: kärlek, juridiskt/rättsligt erkännande och social uppskattning. Dessa områden är enligt Honneth centrala för människors identitetsformering och deras möjligheter att utveckla självförtroende, självrespekt och självuppskattning. När människor förvägras

107 *Rapport från Sägastallamat, en konferens om samerna och Svenska kyrkan* (2012) s. 27.

erkännande startar det enligt Honneth en social kamp för erkännande inom de exkluderade grupperna.¹⁰⁸

Gustafsson Lundberg driver tesen att kyrkan kan och bör utgöra en infrastruktur för erkännande. Genom erkännandeprocesser återupprättas människovärdet för olika grupper och de individer vars behov av erkännande tidigare negligerats får möjligheter till delaktighet och gemenskap på nya villkor. Gustafsson Lundberg formulerar här ett ecklesiologiskt synsätt som innebär att försoning och erkännande utgör delar av kyrkans primära funktioner. Detta kan även kopplas till Tyrbergs egna ord i talet ovan: ”Genom erkännandet öppnas för en försoning, och erkännandet utgör i sig en form av upprättelse. Ett helande kan ske i ömsesidighet, och båda parter kan ta ansvar för en gemensam framtid.”¹⁰⁹

Jag menar att Gustafsson Lundbergs teori om kyrkan som infrastruktur för erkännande kan tillämpas i en tolkning av försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och samerna och har gett exempel på detta ovan. I undersökningen av denna försoningsprocess blir det också tydligt att försoningsprocesser av detta slag innehåller olika former av erkännande. Tidigare forskning har främst fokuserat på betydelsen av erkännandet av skuld. Jag vill dock avslutningsvis också betona de övriga former av erkännande som ingår i försoningsprocessen och som samspelar inom ramen för det som kallas restorativ rättvisa.

Tyrberg talade exempelvis om kyrkans uppgift att ”ge röst åt den som inte kan göra sin röst hörd”. Det innebär givetvis att kyrkan måste variera sitt gudstjänstspråk. Men om det stannar där så är inte så mycket vunnet. Med utgångspunkt den restorativa rättvisans ambition att erkänna och uttrycka de erfarenheter som offren bär på menar jag

108 Gustafsson Lundberg (2012) s. 8, 18f. Jfr Bert van den Brink & David Owen (red.). *Recognition and power: Axel Honneth and the tradition of critical social theory* (Cambridge 2007).

109 Tyrberg (2015) s. 3.

att ett språkbyte bara är ett första steg i den process som leder till religiöst erkännande och inkludering. En annan betydelsefull aspekt är att erkänna samernas förmåga och rättighet att formulera en kontextuell teologi utifrån sina erfarenheter.¹¹⁰ Det kan exempelvis handla om den konstnärliga, och därmed också teologiska, gestaltningen av kyrkorum och av gudstjänsternas utformning. Men det innebär också en teologisk reflektion där samiska erfarenheter möter och tolkas i ljuset av evangeliet. Den samiske teologen Tore Johnsen beskriver samisk kontextuell teologi som en ”medvetandegörandeprocess om vad det betyder att vara kyrka i Sápmi”. Det handlar enligt Johnsen om vad ”evangeliets budskap är och vad ett kristet svar på evangeliet skulle innebära, i mötet med de centrala frågorna i samisk historia och kultur och i samiskt samhällsliv”. Det innebär ett kollektivt samiskt och dialogiskt projekt, där samer sammanför ”brännande problemställningar i det egna samhället och försöker uppfatta evangeliets budskap i mötet med detta. Vad är evangeliets budskap till människor i vår tid?”¹¹¹

Jag menar att den dialogiska och teologiska reflexion som Johnsen efterlyser är nödvändig både för samiskt kyrkoliv och för kyrkan som helhet genom att samiska erfarenhet ges möjlighet att berika kyrkan. Om Svenska kyrkan, såsom Gustafsson Lundberg föreslår, ska fungera som en infrastruktur för erkännande och försoning blir det uppenbart att denna funktion måste finna en bäring i en fördjupad teologisk reflexion där kyrkans förmåga att härbärgera sådana processer utforskas i dialog med de grupper som lider av förtryck. Då ges samtidigt utrymme för en inkludering på en djupare nivå.

110 *Rapport från Sägastallamat, en konferens om samerna och Svenska kyrkan* (2012) s. 25–34. Jfr Tore Johnsen, *Jordens barn, solens barn, vindens barn: kristen tro i et samisk landskap* (Oslo 2007).

111 *Rapport från Sägastallamat, en konferens om samerna och Svenska kyrkan* (2012) s. 26.

Men kyrkans erkännande av skuld, böner om förlåtelse och axlandet av historiskt ansvar behöver inte nödvändigtvis leda till en djupare inkludering. Det kan också resultera i att många samer av olika skäl väljer att avstå från kyrkans erbjudande om gemenskap. Det är rimligt att anta att den avgörande punkten är huruvida Svenska kyrkan tar försoningsprocessens innehåll och utmaningar på allvar och på olika sätt agerar för att bistå samerna idag. Företrädare för de samiska intresseorganisationerna har vid olika tillfällen pekat på att den statliga koloniseringen av Sápmi och den samhälleliga diskrimineringen av samer fortfarande pågår.¹¹² Det avgörande för relationen mellan Svenska kyrkan och samerna är förmodligen huruvida Svenska kyrkan tydligt kan visa att insikten om kyrkans historiska delaktighet i de begångna övergreppen har omvandlats till en beslutsamhet att motarbeta diskriminering och kolonisering i vår egen tid.

Källor och bearbetningar

1686 års kyrkolag (Stockholm 1936).

Att återta mitt språk: Åtgärder för att stärka det samiska språket, Statens offentliga utredningar 2006:19 (Stockholm 2006), <<http://www.regeringen.se/sb/d/13920/a/58519>>, 29/8 2015.

Aulén, Gustaf. *Den kristna försoningstanken: Huvudtyper och brytningar: Olaus-Petri-föreläsningar hållna vid Uppsala universitet* (Stockholm 1930).

Barkan, Elazar & Alexander Karn (red.). *Taking wrongs seriously apologies and reconciliation* (Stanford 2006).

112 Se exempelvis Isak Utsi, Olov-Anders Sikku, Magnus Antaris Sandström, *Staten vågar inte lyfta samefråga*, debattartikel i Svt Nyheter Opinion, 3 juni 2015, <<http://www.svt.se/opinion/article2985686.svt>>, 8/4 2016; Ingrid Unga, Marita Stinnerbom & Jan Rannerud, *Rasismen och hatet mot samer*. Texten överlämnades till kultur- och demokratiminister Alice Bah-Kuhnke 9 december 2015. Textens författare representerar Sámiid Riikkabellodat (Samelandspartiet), Vuovdega (Skogssamerna) och Guovssonásti (Sametingspartiet). Den publicerades på Samelandspartiets hemsida den 19 december 2015, <<http://www.samelandspartiet.se/2015/12/19/rasismen-och-hatet-mot-samer/>>, 8/4 2016.

- Bar-Tal, Daniel. "Nature of reconciliation", i *A conference on truth, justice and reconciliation, Stockholm, Sweden, 23–24 April 2002: Proceedings* (Stockholm 2002), s. 212–214.
- Bloomfield, David, Teresa Barnes & Luc Huysse (red.). *Reconciliation after violent conflict: A handbook* (Stockholm 2003).
- Brilioth, Yngve. *Nattvarden i evangeliskt gudstjänstliv* (Uppsala 1926).
- Brink, Bert van den & Owen, David (red.). *Recognition and power: Axel Honneth and the tradition of critical social theory* (Cambridge 2007).
- Bråkenhielm, Carl-Reinhold & Göran Möller (red.). *Tala om försöning: Reflektioner över ett centralt tema i kristen teologi* (Stockholm 2015).
- Camnerin, Sofia. *Försöningens mellanrum: En analys av Daphne Hampsons och Rita Nakashima Brocks teologiska tolkningar* (Uppsala 2008).
- Camnerin, Sofia & Arne Fritzon. *Försöning behövs* (Stockholm 2012).
- Claesson, Urban. *Kris och kristnande: Olof Ekmans kamp för kristendomens återupprättande vid Stora Kopparberget 1689–1713: Pietism, program och praktik* (Göteborg 2015).
- Clements, Keith. "Ecumenism and the new paradigm of healing", *The ecumenical review* 55:3 (2003), s. 256–263.
- Comblin, José. "The theme of reconciliation and theology in Latin America", i Iain S. MacLean (red.), *Reconciliation: Nations and churches in Latin America* (Aldershot 2006), s. 135–170.
- De Gruchy, John W. *Reconciliation: Restoring justice* (London 2002).
- Dignan, James. *Understanding victims and restorative justice* (Maidenhead 2005).
- Ekström, Sören & Marie Schött. *Samiska frågor i Svenska kyrkan* (Stockholm 2006).
- Elster, Jon. *Closing the books: Transitional justice in historical perspective* (Cambridge 2004).
- Enns, Fernando & Jonathan Seiling (red.). *Mennonites in dialogue: Official reports from international and national ecumenical encounters, 1975–2012* (Eugene 2015).
- Erll, Astrid. *Memory in culture* (Hampshire 2011).
- Erll, Astrid & Ansgar Nünning (red.). *A companion to cultural memory studies* (Berlin 2010).
- Fitzmaurice, Malgosia. "The new developments regarding the Saami peoples of the north", *International journal on minority and group rights* 16:1 (2009), s. 67–156.
- Gibney, Mark (red.). *The age of apology: Facing up to the past* (Philadelphia 2008).
- Halbwach, Maurice. *On collective memory* (Chicago 1992).
- Hallgren, Bengt. *Kyrkotuktsfrågan: En systematisk studie av kyrkotukten i svensk frikyrklighet och hos Martin Luther* (Lund 1963).

- Gready, Paul. *The era of transitional justice: The aftermath of the truth and reconciliation commission in South Africa and beyond* (New York 2011).
- Gustafsson Lundberg, Johanna. *Medlem 2010: en teologisk kommentar* (Uppsala 2012).
- Harling, Per. *Ur djupen ropar vi: Andakt och gudstjänst med fokus på försoning, fred, miljö och rättvisa* (Sundbyberg 2003).
- Hayner, Priscilla B. *Unspeakable truths: Transitional justice and the challenge of truth commissions* (London 2011).
- Hazan, Pierre. *Judging war, judging history: Behind truth and reconciliation* (Stanford 2010).
- Hedenberg, Sven. *Bikt och avlösning* (Luleå 1941).
- Holmberg, Lars. *Den lidande guden: En studie om försoningens mysterium* (Göteborg 1994).
- Honneth, Axel. *Erkännande: Praktisk-filosofiska studier* (Göteborg 2003).
- Huuva, Kaisa & Blind, Ellacarin (red.). "När jag var åtta år lämnade jag mitt hem och jag har ännu inte kommit tillbaka": minnesbilder från samernas skoltid (Stockholm 2016).
- Johansson, Peter. *Samerna: Ett ursprungsfolk eller en minoritet? En studie av svensk samepolitik 1986–2005* (Göteborg 2008).
- Johnsen, Tore. *Jordens barn, solens barn, vindens barn: kristen tro i et samisk landskap* (Oslo 2007).
- Johnsen, Tore. "Menneskers arbeid eller Guds gave? En teologisk drøfting av forsoning med henblikk på forsoningsprosesser i Sápmi", i Tore Johnsen & Line M. Skum (red.), *Erkjenne fortid – forme framtid: Innspill til kirkeleg forsoningsarbeid i Sápmi* (Stamsund 2013), s. 13–31.
- Jokinen, Heidi. *Medling vid brott: En begrepslig analys av en konfliktløsningsmetode i en senmodern tid* (Åbo 2011).
- Karlsson, Hans-Göran. *Förlåtelse från Gud: Studier till forståelsen av syndebekännelse och avlösning* (Lund 1979).
- Kelman, Herbert C. "Reconciliation from a social-psychological perspective", i Arie Nadler, Thomas Malloy & Jeffrey D. Fisher (red.), *The social psychology of intergroup reconciliation* (New York 2008), s. 15–32.
- Kiss, Elizabeth. "Moral ambition within and beyond political constraints: Reflections on restorative justice", i Robert I. Rotberg & Dennis Thompson (red.), *The morality of truth commissions* (Princeton 2000), s. 68–98.
- Klein, Rebekka A. *Sociality as the human condition: anthropology in economic, philosophical and theological perspective* (Leiden 2011).
- Kurtén, Tage & Joakim Molander (red.). *Homo moralis: Människan och rätts-samhället* (Lund 2005).

- Lindmark, Daniel. "Samiska röster ur kyrkohistorien – vad har de att säga i dag?", i Kim Groop & Birgitta Sarelin (red.), *Historiska perspektiv på kyrka och väckelse: Festskrift till Ingvar Dahlbacka på 60-årsdagen* (Helsingfors 2013), s. 121–139.
- Lindmark, Daniel. "Sanningen ska göra er fria: Kyrkan, samerna och historien", i Lars Söderholm (red.), *Religion: Konflikt och försoning* (Lund 2015), s. 83–93.
- Lindmark, Daniel & Sundström, Olle. *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi 1–2* (Skellefteå 2016).
- Lindmark, Daniel. "Historiebruk i retrospektiva praktiker: historikers bidrag till försoning", i Lindmark, Daniel (red.), *Gränsöverskridande kyrkohistoria: de språkliga minoriteterna på Nordkalotten* (Umeå 2016) s. 115–142.
- Lindroth, Hjalmar. *Försoningen: En dogmhistorisk och systematisk undersökning* (Uppsala 1935).
- Lundmark, Bo. "O må vi vakna upp!": Samerna, svenska kyrkan och frikyrkorna under 1900-talet", *Kyrkohistorisk årskrift* (2011), s. 61–73.
- Löfström, Jan. "Historical apologies as acts of symbolic inclusion – and exclusion? Reflections on institutional apologies as politics of cultural citizenship", *Citizenship Studies* 15:01 (2011), 93–108.
- MacLean, Iain S., "Truth and reconciliation: Hope for the nations or only as much as possible?" i Iain S. MacLean (red.), *Reconciliation: Nations and churches in Latin America* (Aldershot 2006), s. 3–40.
- Malmstedt, Göran. *Bondetro och kyrkoro: Religiös mentalitet i stormaktstidens Sverige* (Lund 2002).
- Mission i kontext: Förvandling, försoning, upprättelse: Ett bidrag från Lutherska världsförbundet till förståelsen och utövandet av missionsuppdraget* (Uppsala 2007), även tillgänglig på <<https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=578644>>, 28/8 2015.
- Nilsson, Bertil. "Att tillhöra den kristna gemenskapen – eller inte: Aspekter på kyrkotukt och utanförskap i kyrkohistorien", i Eva Reimers & Susanne Lindström (red.), *Blott i det öppna: Kyrkorna och kärlekens olika vägar* (Stockholm 2000), s. 24–46.
- Newman, Ernst. *Den waldenströmska försoningsläran i historisk belysning* (Stockholm 1932).
- Nobles, Melissa. *The politics of official apologies* (Cambridge 2008).
- Noll, Rüdiger & Stefan Vesper (red.). *Reconciliation: Gift of God and source of new life: Documents from the second European assembly* (Graz 1998).
- Nordbäck, Carola. "En försoningens väg i Jesu namn: Perspektiv på Svenska kyrkans försoningsarbete", i Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.),

- De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi* (Skellefteå 2016), s. 79–122.
- Nordisk familjebok: Konversationslexikon och realencyklopedi innehållande upplysningar och förklaringar om märkliga namn, föremål och begrepp*, Nionde bandet (Stockholm 1885), <<http://runeberg.org/nfai/>>, 4/4 2015.
- Nordquist, Kjell-Åke. "Vems sanning? Vems försoning? Om försoning som politiskt begrepp", i Hanna Stenström (red.), *På spaning: Från Svenska kyrkans förs kardagar 2009* (Stockholm 2010), s. 167–190.
- Nordstokke, Kjell (red.). *Diakonia in context: Transformation, reconciliation, empowerment* (Genève 2009).
- Odén, Robert & Olle Kristenson (red.). *Tillsammans för livet: Mission och evangelisation i en värld i förändring* (Bromma 2013).
- Oja, Linda. "God enighet, sämja och kärlek uti landet': Den religiösa lagstiftningen och ambitionen att göra goda kristna av stormaktstidens svenskar", i Torkel Jansson & Torbjörn Eng (red.), *Stat – kyrka – samhälle: Den stormaktstida samhällsordningen i Sverige och Östersjöprovinserna* (Stockholm 2000), s. 17–85.
- Ohlsson Al Fakir, Ida. *Svenska kyrkans förhållande till romer och resande ca 1900–1950* (Uppsala 2013).
- Rodhe, Edvard. *Svenskt gudstjänstliv: Historisk belysning av den svenska kyrko-handboken* (Stockholm 1923).
- Rosoux, Valerie. "Reconciliation as a peace-building process: scope and limits", i Jacob Bercovitch, Viktor Aleksandrovich Kremenyuk & William I. Zartman (red.), *The SAGE handbook of conflict resolution* (Los Angeles 2009), s. 543–563.
- Samerna – ett ursprungsfolk i Sverige: Frågan om Sveriges anslutning till ILO:s konvention nr 169*, Statens offentliga utredningar 1999:25 (Stockholm 1999).
- Shore, Megan. *Religion and conflict resolution: Christianity and south Africa's truth and reconciliation commission* (Farnham 2009).
- Schreiter, Robert J. "Reconciliation and healing as a new paradigm for mission", *International review of mission* 94:372 (2005), s. 74–83.
- Schreiter, Robert J. & Jørgensen, Knud (red.). *Mission as ministry of reconciliation* (Oxford 2013).
- Sigurdson, Ola. *Det postsekulära tillståndet: religion, modernitet, politik* (Göteborg 2009).
- Steffensen, Rolf. "Å gjøre bot for gammel urett: Noen utfordringer fra kirkens forsoningsprosjekt i lulesamisk område", i Stephen Sirris (red.), *Kirke i kultur og kontekst* (Tromsø 2007), s. 103–114.

- Sundin, Jan. För Gud, staten och folket: *Brott och rättskipning i Sverige 1600–1840* (Stockholm 1992).
- Söderbäck, Pelle (red.). *Mission: Förvandling, försoning, upprättelse* (Uppsala 2009), även tillgänglig på <<https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=578654>>, 15/10 2014.
- Thompson, Janna. *Taking responsibility for the past: Reparation and historical justice* (Cambridge 2002).
- Tyrberg, Karl-Johan. "Försoning som en väg mot en gemensam framtid: Ett perspektiv på Svenska kyrkan", i Tore Johnsen & Line M. Skum (red.), *Erkjenne fortid – forme framtid: Inspill til kirkelig forsoningsarbeid i Sápmi* (Stamsund 2013), s. 163–180.
- Tyrberg, Karl-Johan. "Försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och samerna: Initiativ och insatser", i Daniel Lindmark & Olle Sundström (red.), *De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna: En vetenskaplig antologi* (Skellefteå 2016), s. 43–78.
- Urban Walker, Margaret. *What is reparative justice?* (Milwaukee 2010).
- Werkström, Bertil. *Bekännelse och avlösning: En typologisk undersökning av Luthers, Thurneysens och Buchmans biktuppfattningar* (Lund 1963).
- Öberg, Ingemar. *Himmelrikets nycklar och kyrklig bot i Luthers teologi 1517–1537* (Uppsala 1970).

INTERNETKÄLLOR

- Haglund, Mattias. "Samisk kyrka? En studie av försoningsprocessen mellan Svenska kyrkan och samerna, med jämförande utblickar mot Norge", masteruppsats vid Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet (2003), <<http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOID=4250432&fileOID=4250433>>, 3/3 2014.
- Hammar, Karl Gustav. *Lättare packning – men hur?*, Tal vid kyrkomötets inledning den 16 maj 2000 i Uppsala, <<http://www.svenskakyrkan.se/km-2000/div/hammar-inledningstal-km.htm>>, 10/8 2014.
- Healing memories: Reconciling in Christ: Report of the Lutheran-Mennonite international study commission*, Lutherska världsförbundet (Genève 2010), <http://www.lwf-assembly.org/uploads/media/Report_Lutheran-Mennonite_Study_Commission.pdf>, 25/8 2015.
- I försoningens tjänst: Tankar om sanning, fred, barmhärtighet*, Svenska kyrkan (Uppsala 2007), <<https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=578684>>, 28/8 2015.

- Inkludering och försoning: En rapport om romer och resande i Svenska kyrkan* (Uppsala 2013), Enheten för flerspråkighet, Kyrkokansliet, <<http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=989898>>, 3/3 2014.
- Intervju med dåvarande ärkebiskop Anders Wejryd i Rádio Sápmi den 26 februari 2013, tillgänglig via Rádio Sápmis hemsida, <<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=3965&artikel=5455515>>, 18/8 2015.
- Johnsen, Tore. *Samisk kirkeråd. Et historisk tilbakeblikk og veien framover*, Samisk kirkehistorieseminar 10 november 2012, Tromsø, <<https://www.kirken.no/?event=doLink&famID=17367>>, 3/3 2014.
- Kyrkostyrelsens skrivelse till Kyrkomötet 2000:3. Verksamhetsberättelse för Svenska kyrkans stiftelse för rikskyrklig verksamhet för år 1999; Bilaga 6 Samiska rådet i Svenska kyrkan. Verksamhetsområde Samiskt kyrkoliv, KsSkr 2000:3, <<http://www.svenskakyrkan.se/km-2000/skrivelser/2000-3/ksskroo-03-original.htm>>, 28/8 2015.
- Kyrkostyrelsens skrivelse till Kyrkomötet 2000:1. Mål och rambudget för Svenska kyrkans nationella nivå åren 2001–2003 2.1 Den nationella nivåns uppdrag, KsSkr 2000:1, <<http://www.svenskakyrkan.se/km-2000/skrivelser/2000-1/ksskroo-01-original.htm>>, 29/8 2015.
- Mission as ministry of reconciliation: Preparatory paper No 10* (2005), Kyrkornas världsråd, <<https://www.oikoumene.org/en/resources/documents/other-meetings/mission-and-evangelism/preparatory-paper-10-mission-as-ministry-of-reconciliation>>, 14/8 2015.
- Mission in context: Transformation, reconciliation, empowerment: An LWF contribution to the understanding and practice of mission*, Lutheran World Federation (Genève 2004), <<https://www.lutheranworld.org/content/resource-mission-context-transformation-reconciliation-empowerment>>, 30/8 2015.
- Motion till Kyrkomötet 2000:32 av Karl-Johan Tyrberg m.fl. om den samiska befolkningens identitet i Svenska kyrkan*, KMot 2000:32, <<http://www.svenskakyrkan.se/km-2000/motioner/KMot-31.htm>>, 25/8 2015.
- Nurturing peace, overcoming violence: In the way of Christ for the sake of the world: An invitation to a process of theological study and reflection on peace, justice and reconciliation during the decade to overcome violence: Churches seeking peace and reconciliation 2001–2010*, <<https://www.oikoumene.org/en/resources/documents/commissions/faith-and-order/x-other-documents-from-conferences-and-meetings/theological-reflection-on-peace/nurturing-peace-overcoming-violence-in-the-way-of-christ-for-the-sake-of-the-world>>, 28/8 2015.

- Overcoming violence: The ecumenical decade 2001–2010* (Genève 2011), Rapport från Kyrkornas världsråd, <<http://www.overcomingviolence.org/fileadmin/dov/files/OvercomingViolence.pdf>>, 29/8 2015.
- Rapport från Sägastallamat, en konferens om samerna och Svenska kyrkan, i Kiruna den 11–13 oktober 2011* (2012), <www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=899745>, 5/9 2015.
- Schreiter, Robert. *The distinctive characteristics of Christian reconciliation*, Catholic Peacebuilding Network, <<http://cpn.nd.edu/topics-in-catholic-peacebuilding/reconciliation/the-distinctive-characteristics-of-christian-reconciliation/>>, 28/8 2015.
- Söderbäck, Pelle (red.). *Mission: Förvandling, försoning, upprättelse* (Uppsala 2009), <<https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=578654>>, 15/10 2014.
- Tyrberg, Karl-Johan. *Försoning som en väg att gå tillsammans*, Tal vid firandet av samernas nationaldag 2015 i Malmö för Samer i syd, <<https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=1228062>>, 2/4 2016.
- Urfolk i den verdensvide kirke med utgangspunkt i samisk kirkeliv*, Norska kyrkans erkännande av skuld och offentliga ursäkt till samerna i Norge, se beslut och resolutioner i samband med Norska kyrkans kyrkomöte 1997, Sak KM 13/97, <https://kirken.no/nb-NO/om-kirken/slik-styres-kirken/kirkemotet/dokumenter_vedtak/kirkemotet-09.11.1997---14.11.1997-trondheim/>, 3/3 2014.
- Unga, Ingrid, Stinnerbom, Marita & Rannerud Jan. *Rasismen och hatet mot samer*. Texten publicerades på Samelandspartiets hemsida den 19 december 2015, <<http://www.samelandspartiet.se/2015/12/19/rasismen-och-hatet-mot-samer/>>, 8/4 2016.
- Utsi, Isak, Sikku, Olov-Anders & Sandström Magnus Antaris. *Staten vågar inte lyfta samefråga*. Debattartikel i Svt Nyheter Opinion, 3 juni 2015, <<http://www.svt.se/opinion/article2985686.svt>>, 8/4 2016.